

Marko Miljanov Popović

PRIMJERI ČOJSTVA I JUNAŠTVA

1.

Milovan Janičin Vujošević, iz Brskuta, reka je:

»Ja sam, tako mi duše, svakoga čoeka moga na mejdan dobit!«

Pitali su ga:

»Kako, striko Milovane?«

Milovan:

»Lasno, duše mi! On se najjedi, pa me psuje, skačući i drkteći od ijeda! Ja ne govorim ništa. Kad sjutradan, on ka kvasan, stidi se i kaje od svojije riječi! Eto, ja dobio, a on izgubio!«

2.

Marko Đeljošev, Zatrepčanin, sjedio je na Korita Otska, kod ubla, đe stoka vodu pije.

Kod njega je bilo još družine. Jedan siroma, po imenu Poj Ulja, vadio je vodu iz ubla, da mu piće stoka. Marko s družinom rugali su se siromau i dražili ga. On, pošto mu dosadiše ruganjem, onom štrugljom kojom je vodu vadio i stoci sipa, udari Marka u glavu, te krv niz njega protoči. Drugi su kćeli da ga ubiju, no Marko ne dade, govoreći:

»Ne bi li se mi siromau rugat; što smo tražili, ono smo i našli!«

I tako Poj Ulja ostade neizmlačen tojagama, kao što čaše da bješe udario najgorega, no ubi najboljega, te mu probi ka majčino mljeko!

3.

Tomo Petrov Popović, s Meduna, kad su se Kuči pobili među sobom na Roge, udesi Graja Lukina, koji mu ubi brata. Tomo obrne pušku da ubije Gruja i osveti brata Raka, koji mrtav kod njega i Gruja ležaše. No Tomo viđe i dva Grujina brata đe leže mrtva, pa je razmišlja je li bolje ubit i Gruja trećega i osvetit brata, ili ostaviti Gruja živa, a brata neosvećena. Uto mu družina reče, koreći ga:

»Udri, Tomo, Gruja Lukina, e ti je ubio Raka!«

Tomo:

»Poginuli su mu dva brata, Nešo i Radulje, pa ne bijem i ovoga trećega da ostavim Luku Mijatova bez njednoga sina!«

I tako ne gleda što ga braća kore e ostavi Gruja živoga, a brata neosvećenog!

4.

I ova riječ Tomova lijepa je. Bješe mu ubio Trenčo Dedin sestrića, barjaktara ockoga Praića Vatina. Tomo je žalio sestrića ka svoga sina. To je već bilo i prošlo. Kad je Tomo prekorio ubicu govoreći mu:

»A zašto ubi svoga kuma, ubio te bog i sveti Jovan?«

Ubica odgovori:

»Striko Tomo, nagna me ona rđa Vuja Vedine, te rekoh ubiću ga, pa ne mogu lažat.!«

Tomo:

»E, ne bilo reć što ne valja! A već pošto si reka, i ako si ga ubio! Jer datu riječ ne smiješ

pogazit, e čast bi svoju pogazio!«

5.

Adži Mujo i Šaban Mujo, dva brata iz Fundine, sa sela Ledina, sa stokom su bili na katun zvani Akulu, u rikavački kraj. Tu su im nenadno udarili Klimenti da i pobiju i stoku im plijene. Adžija, kad je video vojsku, zatvorio se u gladu da se iz nje brani, a Šabo je bio dijete, nije umio bježati kod Adžije, no ga ufatiše i pograbiše se istrgnutijema noževima koji će ga posjeć. Adžija viđe kako mali Šabo vrišti pod udarce noževa klimenačkije, a oni ga rastezaju, netko za ruke a netko za noge, grabeći ga jedan drugome koji će mu glavu posjeć. U tu grabnju, smetajući jedan drugome, pritrajali su. Adžija se bio iz zatvora, no gledajući šta čine od Šaba ne moga sebe odoljet, no iskoči, pa juriš na gomilu Klimenata, koji, kad viđeše Adžiju, ostaviše dijete i svi se na njega okrenuše. Adžija, ka razjaren laf, bije po stotinu ljudi, a stotina po njemu samome. Al' udarci mnogi nadjačaše Adžiju i živa ga ufatili, nijestu ga za mlogo mogli ubit jedan od drugoga, jer biše zrna proz Adžiju i nji ubila; stoga je mlogo traja živ. I veselo je umro, iako na muke, e je video da je mali Šabo uteka!

Adžija, što je tražio, to je naša: sebe smrt, a Šabu život! Dade svoju za njegovu glavu! Kako se Adžija kla i što je činio nijesu pjesme naške ni arbanaške zaboravile. Senja, Adžijina majka, gledajući što Adžija, njen sin, čini, nije badijava sjedela, no je glavu jednom Klimenti sjekirom posjekla. I to je u pjesmu spjevano.

6.

Kad je turska vojska na Kuće krenula, neću nabrajat Srbe koji su mito iz Turaka primili i s Turcima na Kuće vojevali; za izdajnike je neđe drugo rečeno, a ođem da rečem za neizdajnike.

Turska je vojska došla u Zetu, kod kuća Begovića. Vezir skadarski sjedio je na prozor od kule, a vojska napolje, oko kule. Među vojskom bila su dva Oraovca neizdajnika, Đulja Jovanov, Podgrađanin i Iveza Vukov, Kuđanin.

Vezir će s prozora:

»Đulja, evo ti barjak carski da mi nosiš pred vojskom na Drekaloviće!« — i spusti barjak s prozora niza zid.

Đulja će veziru:

»Čestiti pašo, ne dopušta mi čast da dižem tvoj barjak na moju braću!«

Vezir spušti konopac pokraj barjaka govoreći:

»Uzmi, Đulja, barjak pred vojskom, ali konopac na grlo!«

Đulja:

»Pomozi bože, hoću konopac na grlo, a ne barjak na Kuće!«

Penje se na šticu koja je za vješala načinjena. Viseći, barjak okrenu iza sebe, a konopac na grlo namače.

Vezir:

»Još jednom, Đulja, velju: uzmi barjak carski da ti ne miču šticu ispod nogu!«

Đulja:

»Sam ću ja, pašo, mać šticu da se ne muče tvoji Turci.«

Oko toga Đulja izgovori ovo:

»Ostavljam na amanet moga svakoga Drekalovićima, a ja umirem za njih veselo!«

Reče mu izdajnik Punan Dedin, Oraovac, podrugljivo:

»Na čiju kuću vrana prdi, Đulja?«

Đulja odgovori:

»Danas na moju, a sutra će na tvoju, Punane!« — pa tresnu nogama u šticu, te se

prevrnu.

Poslije ovoga vezir okrenu oči na Ivezu govoreći mu:

»Iveza, ali ti barjak, ali konopac?«

Iveza:

»I ja ču što Đulja, a ne barjak!« — pa krenu k vješalima.

No Sulejman Kut, poturčenjak, Ivezin rođak, reče Ali-paši Osmanagiću iz Podgorice:

»Ne da da se Ivezu objesi ako si Turčin!«

Ali-paša ufatí Ivezu đe je krenuo na vješala i gledajući ozdo u prozor đe je sjedio vezir, govori mu:

»Čestiti pašo, može li ga blago otkupit da se ne objesi?«

Vezir:

»Ne! pašo.«

»A da može li moj sin da se za njega objesi?«

Vezir:

»Ne! pašo.«

»A da mogu li ga ja zamijenit da se objesim za njega?«

Vezir:

»Ne! pašo.«

»Aman, sve ču dat za njega, pare i sina i sebe, a njega ne dam!«

Vezir, zamišljen, nekoliko trenutaka stađe, pa reče:

»Eto, poklanjam ti ga, Osmanagiću!«

Sva vojska čestita ovo velikodušno poštenje.

Za ovo će se naći nede drugo opširno a za ođen neka ovoliko.

7.

Radu Vukašinovu, Piperu sa sela Blizne posjekoše oca dvojica: Šćepan Jankov i Dmitar Jankov, oba iz Kuča sa sela Liješti. I ka pakosni zlikovci, ponesoše mu glavu skadarskome veziru, da prime bakšiš. Poslije nekoliko vremena pobiše se Kuči i Piperi s Turcima. Puška turska ubi Šćepana Jankova; Turci juriše da ga posijeku, no Rade Vukašinov iskoči i ugrabi Šćepana prije Turaka; poneće na ramena.

Mlogi su mu govorili:

»Bači psa bezdušnoga! Znaš da ti je oču glavu na Skadar ponio!«

Rade odgovori:

»Znam, ali ne mogu gledat da Turci s glavom njegovom sebe čef čine!«

8.

Bjelopavlići: Đeka Savićev i Mikonja Šaranović, oba sa sela Slatine, četovali su oko Turaka danom i noćom; ali jednoga Spužanina su najviše tražili; a tako i on nji. Tako jednu noć na pomrk nadu mu kuću, razvale pokrov i gornji tavan, uljegu kod njega de spava u kuću. Svićeća je gorjela. Oni uzeše njegovu sablju koja je visila o direku nasred kuće. Kad su istrgnutom sabljom digli ruku da manu po onome što su željeli, gledajući kako spavajući mirno diše, stade ruka i sablja više glave: nešto joj smeta udarit! Nad njim stojeći gledali su jedan drugoga. Mislili su: »Zlo i sramota zaklat ovakovog čoeka zatvorenije oči, ka mrtvoga!« A probudit ga nijesu smjeli, da vide de ga kolju, jer je bilo čeljadi u kuću, pa bi stala rka u kuću i oko kuće, te bi poginuli. Pošto je već bilo nemoguće ga zaklat de žmuri, zađedoše mu sablju za jastuk pod glavu, pa ižljegoše kudijen su uljegli. Turčin, kad se probudi i vidi sablju više glave, zna je da su oni!

Sjutradan pita i:

»Što me zaklali nijeste ka što bi ja vas?«

Oni mu odgovoriše:

»Mrcina ni se učinje da te zakoljemo đe spiš, a probudit te ne smjesmo od drugije Turaka, pa te ostavismo za opet, da te na pošten način zakoljemo, đe s oba oka gledaš!«

Turčin reče:

»Kami da vi je kad me sad ostaviste živa!«

9.

Jovica Šutanov Iz Pješivaca bio je dobar čoek. Svaki se moga na njegovu riječ oslonit. No mu se jednom dogodi slabo. Mirko Tokov Bjelopavlić preko njegove riječi ubi Turčina iz nikšićkoga grada. Jovica, nenučen da mu se čast i riječ gazi, ubi Mirka i sve svoje razuri. I svojta uteče u Nikšić. Poslije ga je sud crnogorski vratio, priznajući mu da je pravo ima što je Mirka ubio. Samo su ljuđi našli što je sebe razurio i toliki mal štetovao, ali Jovici teže je bilo štetovat riječ poštenu no sve drugo što je ima!

10.

Evo još jedan primjer Jovice Šutanova.

U jedan boj turski i pješivački pogibe brat Jovičin, Mirko Šutanov. Turci juriše da ga posijeku, no Pješiveci ne dadnu, juriše i oni i odbrane Mirka i ufate jednoga Turčina živa, ali ga ne posjekoše, no ga svezaše kod Mirka mrtvoga, da ga posiječe Jovica kad dođe, jer je bio na drugu stranu boja. Jovica, kad viđe Mirka mrtvoga, zapita:

»A što je ta Turčin kod njega?«

Rekoše mu:

»Ufatili smo ga kad su Turci jurišali Mirka da posljeku, pa smo ga ostavili da ga ti posiječeš i osvetiš brata, dako ti kolikogod žalosname srcu olakša.«

Jovica odgovori:

»Druge ču ja Turke tražit da osvetim brata i učinim sebe olakšicu, a ovoga puštite doma neka ide, pošto ga nijeste prije posjekli no sam ja doša!«

I tako puštiše Turčina, i ojde zdravo doma!

11.

Kad su Piperi udarili na ovce Mulete Radovanova s Kosora u Bolev Do, utekli su s pljenom pod pećinom kod Morače. Kuči su dotrčali i jurišali na Pipere. Piperi, iskraj vode ispod pećina, pobili su Kuče tako lasno kako su sami mogli željet, jer su Kuči nesmišljeno k njima odili niz jednu strmen, pa i Piperi vr sebe pobiše, te su ovu strmen mrtvi i ranjeni Kuči pritisli.

Todor Mušikin, kad je video tolilku pogibiju Kučima, zvao je Vula Nikolina, koji je malo bolje bio na pogled Piperima, i reče mu:

»Vika Pipere, ne udri Kuča uprav, e vidiš iskopasmo i!«

Ondar Vule viknu Piperima:

»A ne udri ko je Piper, Kuča uprav, bog ti i sveti Jovan, jer istražismo Kuče!«

Potome je vojska uzmakla od te riječi, te nijesu bili koliko su mogli.

Tu je poginulo stotinu Kuča i Pipera, ali mali dio Pipera a veći Kuča, a bog zna koliko čaše još bit pogibije da ne bi Vula i Tadora!

12.

Kakav je bio Barl Nika, Zatrepčanin, iz sela Bankana, i sad njegove rijeci žive u Arbaniju.

Govori se:

»Ka Barl Nik Ivan!«

Zakrvljena plemena u Arbaniju mlogo su trošila da ga ubiju, no, poslije svije trošnja i želja, dogovore se da ga na ovi način prevare. On je čuva ovce u Cijevnu, blizu Selce Klimenačke, a pored njega sedam čobana selačkije čuvali su ovce, nedaleko od Barla. Jedan od ono sedam Selčana umio je lijepo britviit, ka berber; mlogi se pastiri tako naode brivat. Oni se zdogovore da sjutra dođu kod jednoga vrela i da zovu Barla da dođe kod njih da sjedi, jer su znali da Barlu ne dopušta čast da ne dođe, pa iako su oni sedmina, jer zna da mu ne smiju udarit.

No se zdogovore:

»Da ga na ovi način prevarimo: kad dođe kod nas, da se mi počnemo britvit. Pošto brivač smiri sve nas, onda i Barla da ponudi da ga Selčanin britvi.«

A viđeli su prvi dan da je Barlu velika kosa, a da ga nema ko obritvit. To su znali da će Barlo pristat da ga britve, jer ne bi mu čast dopuštala da mu se reče e ne smije se okvasit da se britvi!

I tako smisliše: kad će kvasit glavu da se britvi, ostaviće nož i pušku da i ne skvazi, jer je i običaj da se tada ostavi oruže.

Sjutra, kad dođu na rečerio mjesto, rekoše mu:

»Ajde, Barl-Nlka, da sjedimo!«

Nije mu bilo milo, ali dođe. Pitaše se za zdravlje i posjedaše. Sve je svojijem tokom odilo do Barla. Pošto su smirili među sobom brivanje, reka je brivač:

»Ajde, Barlo, i tebe da obritvim, eto ti je velja kosa!«

Barlu ne bi milo, jer je znava što misle, ma se diže i pode na potok da kvasi kosu. Rekoše mu:

»Ostavi oruže, da ga ne skvasiš!«

On ga ne ostavi; s oružem sjede da ga britvi. Kad je onaj doša britvom ispod grla, đe je kćelo da povuče po grkljanu da ga zakolje kao što je ugovoren, uto da priskoče šest drugije, no pobrka Barlo što ne ostavi nož i pušku, stoga britva kad dode pod grlo, uzdrkta ruka britvačeva. Barlo se nije bunio, no je dovatio Klimentu jednom rukom, a drugom rukom zapeo pušku u pas, govoreći mu mirno:

»Izvadi iz glave to što misliš, no britvi!«

Tako je mirno sjedio doklen ga je obritvio i stresao. Barlo, žaleći klirmenačko poniženje, nikome kaza nije. No kazaše Klimenti, čudeći se Barlu, kako mu mala stvar bješe ruka i britva pod grlo i sedarm naoružanje Selčana oko njega! Pričali su kako nije ni mrka pogleda bačio na nji, no veseo na razdvoj reće im:

»Zbogom, Selčani!«

A oni pognute glave, nijesu umjeli ni progovorit.

13.

Jedna Arbanaška udovica, ženila sina jedinca. Svatovi dovedoše nevjестu. Pošto se večeralo, počelo se pjevat i igrat. Mladoženja ojde da pregleda konje svatovske, dolje u lubu. Konj ga udari nogom u čelo, i on pade mrtav. Majka ga nađe mrtva. Metnu ga u jasle i pokri sijenom da ga drugi ne nađu i ne kažu, pa je ižljegla među svatove, igrala i pjevala, mložila veselige. Kad bi koji svat reka:

»Iziđi, Redžo, đe se kriješ, zove te nevjesta da igraš!« — majka mu je svakad iskočila u kolo govoreći:

»Zagovorio se nešto moj Redžo, ja će mjesto njega igrat sa svatima i sa snaom!«

Veselje je trajalo svu noć, po običaju arbanaškome.

Ujutru, kad je vakat bio da se ide u crkvu na vjenčanje, nevjesta i svatovi su gotovi bili. Majka je otišla sa slugama u lubu, obukla sinu najljepše aljine, pa ga mrtva donesoše

među svatovima. Tu je sjela kod njega, tužeći mu kaževala da ga čeka nevjeta i svatovi da idu na vjenčanje u crkvu!

Ovu su tužbu Arbanasi spjevali u svoje pjesme, đe se govori:

»Čov, Redžo, čov, djalia« itd., naški:

»Dig se, Redžo, dig se, sine moj!«

A Redžovu nevjестu povedoše svatovi odaklen su ju i doveli.

A Redžova majka ostade da nariče svoga sina. Njeno naricanje i trpjenje zasluži spomena, te ju i danas Arbanasi pjevaju.

14.

Vojvoda vasojevićki Miljan odijeli svoju ženu, a sestru Šuja Šćepanova, Vasojevića. Za takve događaje krvne su se osvete činjele u to vrijeme. I mlogi su mislili da će vojvoda Miljan od Šuja poginut. No Šujo, kad su ga pitali:

»Što ne ubi vojvodu Miljana, a onako ti nepravo sestru odvoji«, reče:

»Ne moga ostaviti Vasojeviće bez nijednog Miljana; a da bijaše još jedan Miljan da ostane Vasojevićima, ovi ne bi više po zemlji odio!«

15.

Puna Miletina, Vasojevića dz Lijeve Rijeke ubi bratanić vojvode Miljana bližnjeg rođaka, Tomu Kadina, na pravdi boga. (Bratanić vojvode Mlljana ubi, na pravdi boga, Tomu Kadina, bližnjega rođaka Puna Miletina, Vasojevića iz Lijeve Rijeke)

Puno najprvi od rođaka dotrča na osvetu. Nađe Todora, sina vojvode Miljana, zape pušku da ga ubije i brata osveti. Uto mu dođe čestita misa, pa reče:

»Koliko će štete učinjet i koliko će se Vasojevića zaplakat za mladijem Todorom?«

Diže pušku na rame, pa dofati Tadora za ruku govoreći mu:

»Bjež! ubiše te Zečevići!« doprati ga do kuće, kako ga ne bi stigli drugi njivoi rođaci da ga ubiju.

I tako Puno pokaza da mu grudi nijesu tjesne kad preša dođe da se prstom makne, no, bi kadar prije k sebi, a velikodušnost u sebe!

16.

Dva Zečaniina, jedan od brastva Lajkovića a drugi Klikovac, čuvali su godinama ovce zajedno na Cijevnu. Ljubili su se kao dva brata. Poslije viđe Lajković da nije Klikovac dobar čoek ni vjeran drug. Reče mu:

»Nijesam moga promisliti da možeš takav bit; ali neću ti ništa drugo reć ni učinjet, tek samo slomiću oni vagan iz kojega smo zajedno jeli dvadeset godina, da se ne truje ko od njega, ka što si ti otrovan!«

I tako slomi vagan i bači ga u vodu Cijevnu, radi znaka ništavne ljubavi.

17.

Puniš Nikolina Rašovića, kojega su Turci zvali Puniša Crni (a bio je crne masti, a za Turke još crnji), ufate jednom u Podgoricu Turci. Svezaše mu ruke i krenuše da ga vode veziru na Skadar, da ga tamo objese, jer su znali da te dar primit iz vezira za takvi lov. Odilo je s njim četrdeset Turaka. Kad su došli pod Um Otski, Puniša iskoči između Turaka. Turci za njim, pucajući i trčeći, ko na konja, ko na noge, ne stigoše ga do vrati od kuće Prelj Luljove. Tako svezanije ruku ulježe u kuću. Turci juriše za njim na vrata. Prelja vikne:

»Natrag, Turci!«

Turci:

»Nema ni **** natrag da čemo svi izginut!«

Prelja:

»Izginućete ako svikam pleme otsko, đavolji neće kuće viđet!«

Zaludu su mu prijetili carem i vezirom, obećavali svaku pogibiju, i njemu i njegovu plemenu, koji turskog krvnika brane.

Govorili su mu:

»Kako braniš Crnoga Punišu, koji je toliko turskije domova ocrnio i tvoga brata skoro ubio, te i sad ti crne aljine za njim nose?«

Prelja:

»Jest, znam da je Puniša ubio moga brata, no dosta je mene od Puniše da nemam brata, pa ne mogu podnijet oboje da nemam od njega: da nernam brata ni obraza! No, natrag, Turci, jer pogiboste svi, da ne vidite što će car i vezir od mene i mojega plemena učinjet!«

Turci se moraše vratit.

A Prelja svoga staroga krvnika, a novog prijatelja, preprati preko Turske. I on je zdravo u Fundinu, u selo Rašovića i svoju kuću doša.

18.

Arbanas neće ljeba da ije u onoga kome misli zlo učinjet. Ako je u krvnika ljeba io, dužnost mu je da mu zlo ne smije učinjet, jer misli da ga bi pravda kastigala i bi mu se u sve njegovo svrnuilo i okrenulo naopako.

Ujko Gilin, Klimenta iz sela Selce, bio je četnik i mlogo štete činio Kučima, a osobito Oraovcima, da su se bojali od njega ka od ljutog zvijera. On je sam odio u čete, ljudi bio i mlogo zla činio.

Tako jednu noć odio je preko Oralja sam, gladan, žedan, sanjiv, iznemoga da nije zna za sebe. Put ga nanese u jednu zgradu kupusa. Posiječe nožem jednu glavicu i izije od nje. Pošto okvasi usta, okrijepi se malo, i viđe da je zlo učinio; i za ta' prestup preklinja je sam sebe. Ujutru je zva nekoga od Oraova veleći mu:

»Kaži Oraovcima da se ne boje od Ujka Gile, e ja izjedo vaš ljeb, pa raat neka ide kud ko oće!«

On nije moga sam sebe učinjet više kastige i nezadovoljstva no što ga učinio, jer nije lako sebe usteć, izgubit takvu nasladu s kojom je uživa sveteći sebe i svoje Arbanase od Kuča, koji su im mlogo jada zadali. Ali ništa Ujko nije ostavio neosvećeno dosad, a sad mu se sve prekida, gubi s glavice kupusa!

19.

Puniša Kirin iz Fundine, Drekalović, Rašović, četova je, bio Turke i zla im činio, stoga su ga Turci zvijerom nazivali, ka da je žive ljude io; ali nije proklet bio ka što su Turci govorili. To se može viđet po ovome primjeru. Četova je jednom oko Turaka u Dinošu; bilo je nekoliko družine s njim. Tražili su da koga ubiju ali plijene turski mal. Nijesu mogli ubit nikoga, pa su došli na jedan obor, koji je bio pun koza i ovaca, konja i govedi. Razvalili su obor, otvorili vrata da čeraju plijen. Družinu su razredili de im je trebalo na vrata i pendžere, ako bi ko iskočio, kako bi i mogli pobit. Tako je čeka svak na svoje mjesto, a stoku su izagnali iz obora. No oni što je čuva na stube od kuće kaza da je bila s vodom u vodnik pred kućam i čepćija iz koje se on napi vode.

Puniša ga upita:

»A što učinje, ti, rđavi druže?«

Drug:

»Ja ništa, no pi vode!«

Puniša:

»Nijesmo došli da pijemo i ijemo, no da krvnika ubijemo i plijenimo, rđa ti obraz ubila!«
Pa ondar viknu družinu, te vrnuše plijen u obor, a oni praznije šaka ojdoše, ka da su im kumovske bile!

20.

Osman Burdža bio je momak zabita podgoričkoga, Ali-bega Lekića, rodom Grude, koji je imao trides vojnika svoga brastva Gruda. Ovi se svadiše s Osmanom, koji nije imao brastva, te je mora bježat između njih kod svoje kuće. Skrio se u dva pazara, to jest u dvije nedelje pazarne dnevi nije smio izleći. A kad dođe treća nedelja, on izlježe i dođe na doganju Alije Arovića, sjede kod njega govoreći jedan drugomu, po turskom običaju, »meraba«.

Poslije ga Alija zapita:

»Kako si, Osmane?«

Osman:

»Ja nikako!«

Alija:

»Što bi to?«

Osman:

»Svadio sam se s Grudima i krio sam se dva pazara, još sjutrašnji ako se skrijem, moj obraz propada da ga nema više nikad! Daklen, sjutra neću da se krijem, no idem među Grudima, koji se fale da te me ubit će me prijeti sretu, kao što te me ubit nasred paza!

Ali radiji sam poginut glavom no obrazom!«

Alija:

»Pa si doša do mene da kažeš, je li?«

»Tebe vala! Znaš moje brastvo da nemam kome kazati.«

Alija:

»Dobro, sjutra kad Grudi dođu, zajedno ćemo poginuti!«

Osman:

»Ža mi te da pogineš s mene!«

Alija:

»Kad si me katio žalit, ne bilo mi kaživat, a sad ne pomaga drugo no da se gine i čast brani!«

Sjutradan, kad se pazar skupio, trides Gruda iđau proz pazar, ramo uz ramo. Svaki im se s **** uklanjaše, jer bi bio pregažen ko se ne bi uklonio, pa bio Turčin ali kršćanin. No Alija i Osman Burdža ne kćeše im se ukloniti, no se sretoše s njima prsi u prsi i probiše se proz sred njih. Grudi se pogledaše jedan drugoga, ma se ne trže nož ni puče puška, no probiše proz sred njih na drugu stranu. I tako se opet vratise triput gledajući drug na druga koji će početi da sinu mačevi, da krv otoči. Pošto i i treći put puštiše da proz nji prođu, već nije trebalo više. Osman i Alija viđeše da nema boja, no je zaludo narod gleda kad te počet skakat komati ljucki ispod udaraca noževa i pušaka.

Narod je veselom dušom gleda kad zdravo prođoše Osman i Alija između trides zulumćara!

A osobito je Alija aferim dobio, koji sačuva Osmanu život a sebe čast.

Narod je govorio:

»Daj, bože, poštenima takve prijatelje ka što dade Osmanu Aliju!«

21.

Mulj Čoko, Turčin iz Plava, iša je u planinu, u Bogičevicu, četiri sata od Dečana. Ima je dvije žene, jednu dobru a jednu rđavu. Rđava je bila doma, u Plav, a dobra u planinu. On je krenuo da ide iz Plava u planinu. Kad je doša na Savino Kamenje, dva sata od Dečana, tu je sio da počine. Četa arnaucka, koja ga je čekala da ga ubije, ne smjedne udarit, jer su znali da je junak i da se od njega mora ginut, stoga ga propuštiše zdravo te prođe i stoja na svoj katun nekoliko dana. Arnaucki četnici prekoriše se đe ne smješe udarit toliko ljudi na jednoga. I učinješe da ga čekaju i dako mu smjednu udarit kad se vrne. On, pošto je stoja nekoliko dana, vrnu se kudijen je i doša. Arnauti ga viđeše. Ne vide u njega onoga turorskoga junaka kojega su prijed viđeli, no sad bjeu sagnuli glavu nisko konj i junak, o kome oruže višaše ka da bješe o mrtvome drvetu obešeno. Konj je kraka stopu po stopu, polako, ka da je i njega zla misa spopala. Kad dođe na Savino Kamenje, počinuo je, oslabio svom snagom. Četa ga ufati, bez muke, živa. Trgoše oruže da ga ubiju. On je stajet mirno ka da se to njega ne tiče. Arnaucki ajduci, kad viđeše kako oće mirno da gine, niti se brani, niti se straši, gledajući ga, smrznu im gvožđa u ruke, puške zapete a noževi istrgnuti; nit je koji manuo nožem po njemu, niti omaka pušku u njega, nepomično su za nekoliko gledali, oni njega i on nji.

Poslje su ga pitali:

»Oli ni kazat što ti je i da ti oprostimo život?«

On reče:

»Imam dvije žene, jednu u planinu, dobru, a u Plav zlu. Pa kad sam odio kod one dobre, bio sam veseo; da ste mi udarili, sve bi ve rašćera na moga Đogata. A sad idem doma, đe će nać rđavu ženu, od koje sam izgubio pamet i snagu, ka što vidite, te evo pogibo, a vas nijednoga ne ubi.«

Arnauti mu reku:

»To je viša sramota od pogibije; evo ti život oprostismo zašto si ni pravo kaza. Ali konja i oruže ti ne opraćamo, no ako ćeš ni dat vjeru da ćeš puštit ženu kad dođeš doma, poklonićemo ti i konja i oruže!«

Na to im je Čoko veselo prista, pa uzjaa na svoga Đogata, od kojega drktaše dolina; ka prijed ide, blagodareći ajducima, koji mu dva života pokloniše! Ženu izagna kako doma dođe.

22.

Risto Božinin, Vasojević, ubi Leka Ivana iz Zatrijepča, misleć da će užet pare s njega. Ubi ga puškom ozad u glavu. Risto je mljava da je Leko umro, i oskube nešto s njega, pa ojde svojijem putem. No Leko ne umrije. Vasojevići drugi kad nađoše Leku pitaše ga: »Ko te ubi?«

On kaza ko ga je ubio, i oni ga ufatiše i predaše sudu, koji ga osudi vječitu tamnicu da ostoji. Leko, pošto se pridiga, otisa je u sud, i molio se sudu da mu pokloni i pušti krvnika iz tamnice. Sud nije Leku odobrava da se pušti i takvo zločinstvo da mu se oprosti. Sud, nabrajajući Ristove nečovječne pogreške, govorio je Leku:

»Oko ti je izbio, te ga nemaš, a ti za njega moliš i opraćaš mu!«

Leko je govorio sudu:

»Višu je učinio sam sebe sramotu no mene štetu. Pa kad je on sam sebe toliku krivicu učinjeo, zašto ne bi mu ja moju oprostio.«

Poslje Leko je mlogo govorio i molio, no mu knjaz reče:

»Zaludu moliš, nećemo ti ga puštit, niti je pravo!«

Leko reče:

»Ako nije pravo, i ono je bolje da se pušti; od dobra činjet nitko se kajat neće. A i ovo treba, gospodaru, da znaš, e ja treba da sam mudriji od njega, a ti mudriji od oba nas!

Zašto on nema do osamnaes godina, a ja imam šezdeset, a ti trista godina!«

Knjaz reče:

»Ja nemam trista godina.«

Leko:

»Ako nemaš godina, a ono treba da pamet imaš ka da imaš trista godina, pošto si gospodar! A ja neću da me svetiš s onom neznalicom, koji nije umo čuvat sebe čast, a ne da čuva moj život, nu mi treba njega da žalimo, a sebe da čuvamo.«

Takvijem govorom pušti svoga ubicu Rista! I tako, Leko bez oka, Risto bez časti, ojdoše doma!

23.

Krco Lazarev, Kuč s Bioča, idući u četu s družinom oko Turaka i Arbanasa, bi pretečen od Turaka na most od Cijevne i sa društvom rašćeran poljem. Krca odvojiše od družine, da ne može bježati ka Kućima, no da mora bježati u Podgoricu među Turke, đe ga grozna pogibija čekala. On uoči najprvu kuću tursku koja ga srete, jer blizu su za njim istrgnutijem noževima trčali. Rosa, Lekina kćer, čuvši puške đe puču u zoru blizu njine kuće, iskoči da vidi što je i brzo se vrati opet u kuću govoreći:

»Evo ljudi đe čeraju čoeka!

Jedan što mu najbliže viće:

,Stan, moj si'!«

Leka iz postelje reče đevojci:

»Otvori vrata tome što bježi, a zatvori tome sto čera!« — pa se diže iz postelje.

Uto Krco ulježe u kuću, a đevojka zatvori vrata. Oni što čeraju lupiše u vrata govoreći:

»Otvorite vrata da ubijemo krvnika koji je ubio našega brata!«

Leka im reče:

»A nijeste imali đe da ga ubijete i brata osvetite, no ste došli na moje ognjište da ga ubijete!

Natrag, e čete svi sad da ginete!« — pa vikne brata i sina, koji su bili već na nogama, gotovi s oružem u ruke. Sva trojica ufatili su svoja mjesta. Leka je čeka na vrata od kuće, a brat i sin na dvije listre, kako bi višinu ubili, kad te zaždit kuću vr nji, jer sva se Podgorica naoružana svikala govoreći:

»Daj ajduka, jer čemo zaždit kuću sa svom familijom da izgorite!«

Stara Lekina majka trčkarala je proz kuću, od jednoga do drugoga, klikujući dva sina i unuka, bojeći se da ne oslabe i pušte Krca Turcima. Bojala se da joj se sinovi ne osramote, a nije se bojala da

joj ne puginu! Majka je govorila sinovima držeći se objema rukama za svoje prsi:

»Udrite, sinovi, tako ve ne gubalo mlijeko s kojim ste se odavlen odranili! Ne dajte svoga prijatelja, kojega vi je boža sudbina poslala, da se vaš organj utuli s njegovom i vašom krvi zajedno pomiješanom, a ne njegovom samom! Udrite, đeco, bog je zar reka da mi nemamo više vijeka, no se svršava naša, teke da Bog s obrazom!«

Turci, pošto videše što baba čini, nijesu nagli da se vrata otvore; a viđeći da se mora ginut, ojdoše da kažu pašama, koji te poslat nizame da ginu i ajduka ugrabe. Bile su dvije paše nizamske, koji kad čuše za to, odma poslaše vojsku da maknu vojsku od Lekine kuće, govoreći:

»Leka je mudar čoek, on će nama predat toga ajduka, jer Leka ije carevi ljeb, pa će ajduka i predat carskome sudu a ne Podgoričanima!«

Paše opraviše zaptije da im Leka dadne ajduka, ali Leka ga ne dadne, no reče:

»Kad mene kod nji vide, ta' ma te i ajduka, a vama ga ne dam!«

Zaptije kad kazaše šta je Leka reka, onda paše okrenuše vojsku na kuću Lekinu.

Leka je znava što će bit, pa je prijekim putem, s bratom, sinom i prijateljem uteka i sretno ižljega iz Podgorice, kako se nije nada. A na kuću dođe vojska i opkoli ju. Nizam zvaše

Leku da izlazi na vjeru carsku. Čujući majka Lekina, reče iz kuće:

»Nema Leke ovđen!«

Turci:

»Kamo ga?«

Majka:

»Eto ga u sheer!«

Turci:

»Što čini tamo?«

Majka:

»Zatvorio se u jednu kuću da bije iz nje Turke i tu junački da pogine, da svak zna kako Lek Ivan gine braneći svoj ar!«

Turci:

»Ajde pred nama da kažeš đe je ta kuća?«

Baba krenu pred njima, vortala i po varoši da i zagovori, jer se bojala da ne okrenu Turci za njima, pa da i pofataju prije no su se udaljili. Pošto se uvjerila da su odmakli iz Podgorice, rekla je:

»Ajte, Turci, doma, da ve ne varam više, pošto je Leka s družinom u Kuče!«

Turci je povedu pred pašama, tako i ženu Lekinu s đecom, i svu familiju. Narediše da čeraju u Carigrad, da se osvete Leki. No tu se nagna Lek Šaban, poglavica grudski, i reče pašama:

»Žene i đeca ne smiju se čerat u surgun, jer bi se sva Arbanija za takvo što digla na oruže; no treba ljuđe ufatiti da plate, a žene neka na mir sjede!«

I tako su oni ljuđe čerali, a nijesu i ufatili, a žene ostavili na mir.

Ali kako mu drago, no oni Krca zdravo doma opraviše i sebi dičnu pobjedu među

Arbanase dobiše, jer ne žališe glave ni imaće, tek da izbave život onome što je njina vrata uočio! I Lekinoj majci su čestitali Arbanasi junačko pregnuće, koja iz dubine đuše očaše sve svoje dat tek da sačuva čast, s kojom se Arbanasi toliko ponose i diče!

24.

Božina Stojanov i Lazo Novakov bjeu Bezijovci. Božina je bio od najbolje, a Lazo od najgore sume ljudi njinoga vremena. Lazu je nepravo bilo što je Božina onoliko dobar bio, a on ovoliko nedobar, stoga opali puškom u Božinu. Puška ne probi, no se ustavi neđe u aljine. Seljani skočiše da ubiju Lazu, no ne dade Božina veleći:

»Lazu možete aljinu svuć da mu je ubijete, ka što je on moje aljine ubio! A pošto nije on mene ni drugoga krvavio, ne treba ni njegovu krv prosut!«

U to vrijeme bio je zakon da kad neko nekoga kamenom ili drvetom udari, zato da mu izgore kuću i sav mal da mu propane. A puškom kad gađe, i malom i glavom pogine, jer takve rabote su se vojskom sudile, a ne pojedini glavari da presude. I po presudi krivac plati. Tako očaše i Lazo platit, da mu se ne zna kućnika, da bješe gađa rđavoga, no gađa dobrog, koji ga odbrani i nekće osvete, no s tijem pakaza da je velikodušan, ka što je junak.

Velikodušnost junaštvu priliči! Lazu život pokloni, a sebe čast prinese, s kojom posvjedoči svoje čojstvo i junaštvo. da mu svako reče:

»Dobro učinje, pomoga mu bog!«

A Lazo ostade pri prvome s onoliko junaštva koliko ga ima, a ljubavi još manje među braćom, jer svi su ga mrzjeli, koji kće da ošteti onakvoga jimaka kojega su svi ljubili! Božina je bio pobratim Marka Đeljoševa, kojega smo prije na Korita viđeli krvava od štrugle s kojom ga bješe ubio Poj Ulja u glavu. Pa Marko ne dađe da ga ubiju, ka što je prije rečeno. O Marku Đeljoševu i Božini Stojanovu ima dosta priča na naški i arbanaški jezik.

25.

Pobratimstvo je u to vrijeme dosta usluge u ovi besudni kraj učinjelo. Bratimili su se dobri ljudi. S tijem su se približavali i snažili jedan drugoga, te su pomoću pobratimstva lakše mogli zlu na put stajat, a dobru na pomoć bit. Pobratimstvo se u to vrijeme mlogo cijenilo i ljuđe zbljižavalio. Arbanasi i sad drže da je bliže pobratim no brat, jer brat je po ocu i majci, a pobratim je po bogu i božjoj ljubavi, i tako oni bi prije dignuli oruže na osvetu za pobratima no za brata.

Pošto je riječ o pobratimstvu, za dva pobratima da kažem neke riječi iako sam na drugo mjesto o njima opširno govorio. Ta dva pobratima o kojima mislim jesu Petar Bošković, Bjelopavlić i Novo Popović s Meduna, Kuč. O njima ima dosta priča i pjesama. Na sve strane, na mloga zločinstva Petrova Turci su se tuželi; no najteže im je bilo što je pokrstio bulu, za koju, kad ga je pita paša, narodna pjesma ovako kaže:

»Je l istina, Petre Boškoviću,
Da si tursku bulu pokrstio?« —
»Istina je, pašo, gospodare.
Al se uzdam i u boga nadam
da me nećeš za to kriva naći,
majka joj je rišćanica bila....«

Ali neka narodne, no da vidimo kako pobratim zatraži Petra. Vezir skadarski domami ga u Spuž, okuje u gvožđe i bači u tamnicu Osmanagića u Podgoricu. Petar nije ima nada ni na koga već na Nova pobratima, te mu pošlje po varoškoj devojci aber da je u tamnici. Novo je taj čas otiša u Podgoricu kod bega Osmanagića, ištući pobratima da mu pušti, Osmanagić mu se izgovara da ne smije od vezira, jer je Turke Petar mlogo uvrijedio, »pa bi, reče, ja za njega poginuo kad ti ga bi puštilo! A vezir će sjutra poslat za Petra da ga na Skadar vode«.

Poslije ovoga govora beg mu toliko dopušti da povede Petra u meanu da ga vinom po rišćanskome adetu pričesti i da se oproste, pa da ga opet dovede u tamnicu.

Sad evo pobratimi u meanu.

Novo govoril:

»Da bježimo, pobratime.«
Petar mu začuđeno odgovara:
»A kudijen da bježimo između ovoliko Turaka?«

Novo:

»Do Ribnice dako živi dođemo, tu dako nađemo Kuče da ni pomognu! E ako poginemo, i to je bolje no da te vode na Skadar, pa ti na muke turske da umreš, a ja živ i sramotan da ostanem!«

Pošto je Novo Petra uvjerio da ga neće u tamnicu ostaviti živa, onda je Petar prista na ovo: da bježi Novo na konja, a Petar na noge za njim proz Podgoricu, do kuće Eleza Koskića, koji je bio pobratim Petrov.

»Ako dođemo do pobratimove kuće, ja neću poginut, a ako pogibosmo bježeći preko Podgorice, i to neće grde bit, jer smo poginuli jednako!«

I tako krenu jedan za drugim sokakom vičući ka maniti proz pazar:

»Bjež s **** narode!«

I tako dođoše do Elezove kuće, nit je ko na njih puca, niti oni na koga. Petar ulježe u kuću, a Novo produži bježanje preko varoši k Ribnici. Turci za njim pucajući ne stigoše nit ga ubiše. U prvi mrak vrnuše se i jurišaše na Petra u kulu Elezovu; no tu nije bio Elez, no dvije bule Elezove i majka, koje su dale Petru pušku i fišeku, te se bio.

Narodna pjesma ovako govoril o bulama:

Kad zovaše beg-Osmanagiću

O, vi, kučke, bule Elezove,
Otvorte mi vrata bjele kule,
E tako mi dina i amana,
Ognjem ču vi zapaliti kulu,
A vas bule u arar staviti
I bačiti u vodu Ribnicu.« —
No govore bule Elezove:
»Udri, Petre, Turke oko kule,
Brani sebe i bijelu kulu,
A ne slušaj beg-Osmanagića.
Ne smije ni dvore zapaliti,
Ni nas bule u arar turiti,
Nit ne bačit u vodu Ribnicu,
Doklen Elez u vezira dvori.« —
Puče puška Petra Boškovića,
Puni puške Elezova majka
Da bi Petru što u pomoć bila...
Oko kule pogiboše Turci
Šest ranio, sedam umrtvio,
I od kule Turke udaljio ...

Ovo narodna pjesma kaže, a koliko i je ubio ne zna se; tek se zna da su ga bule, u neko doba noći, kradom izvele do vode Morače. Tu je prepliva i zdravo doma uteka. Još su mu bule dale dvije male puške Elezove, koje je sveza navr glave kad je pliva da mu ne pokisnu, no da se može branit ako mu do nevolje dođe.

Evo sam o Novu opširno pisa, ka što je i prije rečeno, ali to je u istoriju i narodne pjesme zapisano, đe su mlogi od svake vrste i roda ljudi zapisani. A u ovo pišem pobožni i velikodušni rad, pa mi bi ža da se Novovo i u ovo ne nađe, jer za dobro čoek vazda želi lijepo pričat ali ga čut.

26.

Evo još jedan događaj o Novu. Rašo Popov, brat Novov, ima je kćer Maru koja se udala bez pitanja i bez blagoslova za Elezom Brunčevićem, Turčinom u Dinošu. Poslije sedam godina otisla su joj braća kod nje. Elez i Mara obradovali su se i dočekali i raširenijem rukama. Tu su stajali za nekoliko dana, no su se morali krit, jer su Kuči s Turcima bili u rat. Turci opaze da su tu. Paša Sokolović ponudi Eleza da izda prijatelje. Elez uze pare iz paše, dvije zlatne kumbure i pašin biniš. (Elez je bio kod paše više dana, koji je gradio most i mlin Sokolovića.) Elez je svaku noć iskraj paše porano kući svojoj dolazio. A ovu noć kad primi dar uzeo je iskraj paše stotinu Turaka i pripoznio, jer mu je trebalo prijatelje dati po neviđelici. Mara je posumnjala na ta' njegov noćni dolazak, a kad je doša i videla mu paštine kumbure i biniš na ramena, već se je uvjerila što je. Ižlježe pred vrata. Viđe Turke kako je Elez razredio kako mu je trebalo. Povrnu se u kuću, zatvori vrata i dobro utvrđi. Dođe na ognjište govoreći po običaju:

»Daj da ti ostavim oruže!«

On joj dade dvije puške iza pasa, ona opali s objema njemu u prsa. Elez pade mrtav, a ona viknu:

»Udrite, braćo, evo Turci!«

Mara s braćom iznutra na vrata, a Turci odizvan, ali jako zatvorena vrata nijesu mogli otvorit. Goga i Ilija pobiše neke ispred vrata i oko kule. Sjutradan paša Sokolović i Turci udare jakom vojskom na nji. No oni pobiše Turke za čudo. Paša dade naredbu da se odmakne vojska i da ne ginu Turci; govorio je:

»Naši su, uteć ni ne mogu, no čemo i polako namorit i pofatat.«

— Kako su se bili i pjevali, Mara kako je oganj tulila kad su vr nji kuću zažižali, Turke proz prozor bila, pašu pozdravljalala — sve je to u narodne pjesme; a ja ovđe itam da se Novu primaknem.

Oni su se iz kule bili, netko veli četiri, a netko pet dana. Kuči su došli povr Dinoše. Nijesu im mogli pomoć, samo što su gledali ispod sebe kako im Turci lome kamenjima tigle na kuću vr nji. Turska je vojska velja bila, koja je prijetila Kučima da i otolen proćera k Fundini. Peti ili šesti dan dođe Novo Popov s planine Širokara među Kučima više Dinoše. Kad je doša i video što se čini, reka je:

»Ne možemo ono gledat kako i muče i kamenjem tuku, pa da čemo polovina Kuča poginut!«

Kuči njemu reku:

»I svi da čemo poginut, pomoć im ne možemo!« Novo reče:

»Da provamo ovako: ja ojdo ispod kuće Jusuf-Đokića, pa od Ćemovskoga polja Turcima ozad, pašinom šatoru, te tu zađest boj, zbunit i, i oni te okrenut oči na mene, a vi jurišite više no ste ikad jurišavali u vaš život; a nemote gledat što će se od mene činjet, jer tu nećete moć mene pomoć!«

Novo krenu, a svi se s njim oprostiše. Otiša je kudijen je i reka. Turci ga propuštiše. Kako im je ozad doša, nijesu znali ko je. Kad je doša pred šator, ubi pašu Sokolovića (ne zna se u šator ili pred šator), pa okrenu da bježi na konju, ne od kud je doša ka Kučima, no na protivnu stranu, k Turcima. Doklen je proz tursku vojsku bježa nije nijedna puška na njega pttcalala, jer kako su mu Turci bili i s te i s te strane, biše jedan drugoga ubili, stoga ga nijesu ni gadali doklen nije između nji iskočio. A ta' ma su gadali i ne ubili. Turska se vojska zbuni i začudi, ka da grom u nju puče; u to Kuči juriši na kuću Brunčevića i lakše do nje dođu no su ikad mogli mislit! Jedan dio Turaka cera je Nova, a drugi od Kuča bježa; tek tako svi Turci obrnuše pleći Kučima. A Kuči za njima, bili su i i sjekli do pašina šatora i Cijevne. Kuči još Dinošu opališe i pljeniše; Maru s braćom izbaviše. Tako Turci pogiboše od neprijatelja kojega malo prijed s prezrenjem gledau. A Kuči se s noćem jedanak vrnuše na kulu Rašovu, ali svak neveseo i u brigu za Novom. Ostavili su ga na dno Dečića, de se gore dofatio, de ga i noć našla. Oko ponoći, preko Grudske Gore, doša je na kulu Rašovu. Sad koje je veselje bilo nećemo nabrajat, tek ta' ma su Kuči cijeli viđeli kako im je Bog pomaga i što su dobili!

27.

U jedan dan kćer vojvode Radonje ovako se prosila: ko ju na mejdan dobije, tome žena da bidne! I tako se prijave četiri mejdandžije kod vode Morače na Bioče. Mejdandžije su bile: iz plemena Kuča Batrić Perov sa sela Bezijova, iz plemena Bratonožića Đuro Jovanov Klopočanin, iz plemena Pipera Nikola Bracanov Petrović, i kapetan Mećikukić iz Spuža. Ovi mejdandžije imali su svoje vojske. Piperi i Spužani načiniše oko na selo Mrke; Kuči i Bratonožići na Bioče; svi jedan prema drugoga.

Kuči reku Piperima:

»Oćete li puštit da mi najprije podijelimio mejdan s Mećikukićem, pa čete vi poslije?« Piperi pristadoše; no pobrka druga, i to Batrić Perov mejdandžija rekav Đuru Jovanovu podrugljivo:

»Pa i ti, jare bratonoško, oćeš da dobiješ kćer vojvodinu na mejdan!?!«

Za tu rječ ubi Đuro Batrića, te se pobiše Kuči i Bratonožići. Bratonožići utekoše uz Pločice, do sela Podkrša. Posjekoše im Kuči šesnaes glava. Bratonožići Kuča dosta ubiše, ali se mejdan broji onoga koji siječe, jer oni koji ne siječe bježi, pa iako se od njega gine. Mećikukić, kad viđe da oni bojem ojdoše u Bratonožiće, otvori mu se put, te s vojskom preko Bioča na Kosor. Uze đevojku, pa se ne vrnu kudijen je doša, no preko Kupusaca,

kudjen mu je najbliže k Podgorici. Novu Popovu dođe glas da povede kapetan đevojku. Novo iskoči među dvije vojske koje se krvnički kolju, te viknu iz glasa:

»Ko je Kuč i Bratonožić, povede ni Turčin đevojku, no prekidajte boj, pa za mnom na staroga krvnika!«

Tek vojske čuše, prekidoše boj. Pomiješaše se. Ostaviše mrtve i ranjene da i nose žene, pa krenuše s družinom. Novo pred njima u prijetok niz Moraču, nadajući se da te i do Podgorice ili Spuža stignut.

Kad su došli na potok zlatički, Turci ne bjeu prošli, no je teško bilo bezputice proć, stoga su morali trajat, te su i ovi pretekli. Kad dodoše Kuči navr Kunja, viđeše svoju pogibiju, ali, uzdajući se u svoje junaštvo, odili su naprijed zorno, ka da im nikoga na put nije, dok je Novo reka:

»Stoj, vojsko, tu de si, a ti, vojskovođo, ajde na mejdan!«
Oće Turčin bez riječi.

Sretoše se mejdandžije među dvije vojske; prosiječe ga Novo. Kad Turci viđeše da im pogibe buljukbaša, izgubiše junaštvo ka i svaka vojska u takve prilike. Kuči i Bratonožići udare na tursku vojsku, koja okrene u bježanje nadesno, niza strmen, krajem pećine Braljuše k Morači. Nešto Turaka očaše uteć pod pećinu, no Piperi bjeu došli s one strane Morače da gledaju što će bit, te one Turke što utekoše pri vodi prema sebe pobiše do đavoljega! Tako, što uteče Kučima i Bratonožićima ne uteče Piperima, no sva ta vojska tu pogibe, osim jednoga koji uteče.

Kad su ga pitali u Spuž:

»Kamo ti đružina?« on je reka:
»Ostaše svi u jedan tamnik!«

Po tome se to mjesto i sad zove Tamnik, a neko kaže i po dubini vode. No bilo kako mu drago, Kuči i Bratonožići nauzeše se glava turskije i oruža svakojakoga, atova i paripa i sve što su Turci sobom nosili za mejdan i za svatove! Pobodoše kilan Mećikukiću, po običaju, de je poginuo nadno Kunja Zlatičkoga, de se i sad zove »Kilan« ili »Kami Mećikukića«, pa ojdoše s đevojkom svi na kuću vojvode Radonje, de su tri dana stajali.

Pomirili se među sobom Kuči i Bratonožići — kamenom u vodu. Sve mrtve i ranjene jedan drugom oprostiše, a kćer vojvodinu daše bratu Batrićevu, kojega je ubio Bratonožić. Treći dan krenuše doma zafaljujući bogu za dobivenu bitku nad Turcima, a vojvodi na gostoprimstvu i očinskom i miroljubivom savjetu, a on njima blagodari na junački mejdan, kojega dobiše nad opštim krvnikom.

28.

U vrijeme Usejina Ota i Čubra Petrova udare Kuči na Smudirogu, planinu otsku, Usejin-Otovu stoku plijene, čobane posijeku i katun poaraju. Zato se Kučima zatvore pazari, a pošto im godina ne rodi, dođe narod do grdne muke od gladi. Čubro, kao vojvoda, mora je vodit brigu o narodu, a nije se ima nikud obrnut da im pomože, pa namisli da pane krvniku u ruke. Tako i učinje. Uze Nova Mušikina, pa s njih ponosiči ajde preko Turske u kuću Usejin-Otovu. Usejin, kad viđe svoga krvnika, začudi se, ama ne reče: »Što si doša, krvniče?« — no reče:

»Dobro doša, prijatelju!« — To je arbanaški običaj.

Čubro mu reče:

»Doša sam da mi učiniš dževap kučkomu narodu, koji će da umre od gladi!«

Usejin reče:

»A čim mu ja mogu pomoći?«

Čubro reče:

»Da ideš kod vezira i dako mi mogneš učinjet Kučima da se otvore pazari s Turskom.

Tijem ćeš učinjet da ti blagodarni budu!«

Usejin Ot smijući se:

»Imam ja za čem blagodarit Kučima! Zaslali su mi dva sina i pljenili sve što sam imala na planinu!«

Čubro:

»Ne mogu se mrtvi povratit, no pornozi živijema! Sad je sva muka kučka pala na Usejin-- Ota, a ne na Čubra!«

Usejin je bio na misli: oče li kod vezira moć pazara otvoriti kućkome narodu? Oni su nekoliko dana sjedeli i pogonili se među sobom. Govorio rau je Usejin:

»Znam te ja! Ti si Čubro Korda!«

A Čubro njemu:

»Ja sam Čubro Petrov, Petra Pejova. No si ti sin Cucan-Perin, koji je čera drva na magare da prođe na pazar skadarsi!«

Pošto se biše izdavijali, izmire se, daju duvana jedan drugome da puše, smijući se u šalu pretresaju što je koji kome reka i koji je praviju riječ reka! Pa onda se opet metni u misli što te za narod.

Ovo je Novo Mušikin priča, koji je tu bio.

No bi kako bi. Oni podoše na Skadar kod vezira i pazari se otvorile narodu, te neka je narodu življenje, a njima blagodarnost, i poštenje.

29.

Mark Vuksan, Klimenta iz Selca, bio je od najboljije arbanaški junaka njegovog doba. U njegovo selo bili su dva brata od slabe vrste ljudi. Jedan dan poriječaju se s Markom, ka što se to obično mogu seljani poriječati oko male stvari. Marko to nije uzima u što krupno, no je kod njega bilo i prošlo, a dva slaba brata naume da ga za to ubiju, pa mu zapadoše đe su znali eće doć. On, kad je doša podaleko, video je u busiju đe ga čekaju, ali nije brka, no je odio k njima, noseći na rame zavežljaj bukovije prutova. Kad je doša pred dvije puške, jedan brat omače u njega. Puška ne uždi, no fršte, a Marko, idući naprijed, učini; pi!

I drugome bratu fršte puška, on i ovome učini: pi!

Marko dvaš pljunu, našto se svrši boj.

A da vidimo kako će sud suditi na tu krivicu koja se bez krvi zasluži. Selčani, kad čuše za to, ufatiše ta dva brata, povedoše i na zborno mjesto pred crkvom, đe se krvnicima sudilo. Zakon arbanaški ovako je sudio dosad za takve događaje: kad ga namrtvo ubije, cijelu krv plaća, a kad ga rani, plati po krvi; a kad mu frsne puška na koga, cijelu krv plati, nalazeći to za pravo, jer nijedan ne gađa da rani, no da ubije. Tako bi i slabii dva brata Selčanina morali da plate krv da i ne izbavi riječ jednoga sudiye, koji reče:

»Nećemo tako suditi, no je pravo da plati Mark Vuksan dvije krvi, koji nekće da i ubije namrtvo puškom, ka što je i druge bio, no pljunu na nji, te tijem ubi dva Selčanina naživo i njine dva obraza, i učini da se stidi svaki koji u nji dio ima!«

Na ovo se presuda svrši. Slaba braća ništa ne plaitiše.

30.

Turčin neki iz Stare Srbije, iz varoši Gilana blizu Kosova, ima je sina i kćer. Sin je dorasta za nizame carske, i došli su da sa vode ka i druge. Majka i otac, nemajući do njega, da se pomame od žalosti. Đevojka je tješila roditelje govoreći:

»Ne bojte se, neću ja vas ostaviti bez sina!«

Oni su je začuđeno gledali i njene riječi za prazne držali. No đevojka ode na stranu, Obuće muške aljine, pripasa oruže i ode kod onije što nizame kupe. Oni ju primiše u

nizame kao muško, ne znajući da je žensko.

Kako pričaju da je front učila, u bojeve odila i za drugi vojnički rad sposobna bila, to neću da pričam ovden. Samo ovoliko: pošto se svrši rat, nju je neko u kupalište opazio i kaza paši da je žensko. Paša ju pita, a ona kaza da je majci i ocu ostavila sina, svoga brata, a namjesto njega ona u vojsku pošla. Paša je posla u Carigrad, i car joj da nišan-zvijezdu i odredi joj penziju da može živjet u Carigradu. Ona nije kćela, no je pošla doma kod oca i majke, i tu ostade noseći oruže i muške aljine. Zavještala se da i nosi dok je živa. To je bilo ovoga najpotonjega rata turskoga i slovenskoga.

Ovo mi je priča Barjam Pećanin, zabit od zaptija, koji zna đevojku, oca i majku joj.

31.

Kad se naša i turska vojska bila, naši izgoreše kuće Omerbožovića, rašćeraše tursku vojsku Ćemovskijem Poljem do Dinoše, bijuci i sijekući. U to se naš vojnik Rade Stojanov Vujošević ranio nekako skraja, da ga naši nijesu videli, no se vratili, boj razdvojili. Grudi su došli po razboju, kupili svoje mrtve i ranjene, u koje nađoše i našega Rada ranjenoga, na kojega se trgoše noževi i natekoše momci, koji će prvi glavu posjeć, da svojega brata ili rođaka osvete. Na njega je doša prvi Uljo Askov i dofatio ga jednom rukom a u drugu nož govoreći:

»Nemoj mi ga koji tač, jer ovi danas ne gine prije mene!«

Vojnici iza one pogibije jurišaše da oba ubiju. No Laka Šabov, kad viđe eće da mu poginu brat i krvnik (a sad ga zove prijateljem, pošto je Ulju u ruke doša), priskočio je i, istrgnutijem nožem, pleći uz pleći s Uljom sta, a Rada zakloniše među sobom. Vojnici, kad viđeše ova dva junaka de ote da ginu i da biju svoju braću doklen mogu maat, stegnu svoju jarost. I tako, za tanku dlaku svi ovi tri ostaše. Rada ponesoše u Podgoricu kod turskoga paše, Ali Saif--paše, koji ga nekoliko vidi i poslije mi ga zdravo na Medun posla. Za ovo i naši i turski vojnici više poštuju no druge koji su više ordena dobili. Poštuj i i oni koji su kćeli sve tri da ubiju u onu jarost!

32.

Moračani Drljevići ubiše bratanića Veka Ilinčića. Veko je bio junak i čoek od najboljije u njegovo vrijeme; takvi je bio i Peruta Drljević.

Zato je tražio Veko da ubije najboljega Drljevića, Perutu, jer ne bi se osvetom moga pofalit bez njega. Takvi je običaj bio i slabog svoga s najbolijem da sveti, jer ako bi rđavoga ubio za osvetu, rugali bi mu se govoreći mu: »Vidi se da se nije uzda u sebe da će ubit dobrog, pa je uita na štogod, da se u posa nađe, tek čapru za čapru da ošteti!«

A dobri pomišlja: »Bolje je nikad se ne osvetit no rđavoga za osvetu ubit!«

Stoga je Veko zaminova druge, a tražio Perutu. I tako mu zapade jednom. Peruta dođe s nekoliko družine de ga Veko čeka. Veko osijeri puškom u njega, gledajući ga preko puške. Dođe mu druga misa, pa okrenu puškom s Perute na drugoga Drljevića, i ubi ga. Kad su Veka korili što ne ubi Perutu — ka što su svud mislili eće se osvetit ka njega što priliči, a sad to se svak ruga — Veko reče:

»Osvetio sam se baš ka što treba: ubio sam onakvoga ka što je moj bio, a Perutu sam ostavio da kukaju bule i Turci kolašinski od njega još, a pleme moračko da se diči njim!<

33.

Pop Đuro s Ljubotina, Kusovac, bio je oglašeni junak, ali mu neću junaštva ovđen

nabrajat, no samo ovoliko: bilo je prije kapetan svoga plemena, a poslije vojvoda i senat i šef garde sve Crne Gore. O njemu je bio glas da je bio više malodušan no velikodušan, ali zaista ne bješe surov, bez srca blagorodnog. Još kad je kapetan bio i nješto jednom sudio u pleme sa svoijem drugovima, sjedeli su pri jednome radu. No jedan dosta nevaljali vojnik ljubotinski svr zida udari ga kamenom u glavu tako žestoko da mu je umalo mozak prosuo. Družina su kćeli da ga ubiju namrtvo, a neki su kćeli da ga izbiju samo tojagama, ali pop Đuro nije da ni jedno ni drugo, no je reka družini:

»Molim ve, nemo'te ga, jer nije, zna, budala nevaljala; i ja mu opršćam.«

I tako nevaljalcu bi oprošćeno!

Ovi je primjer kako pop Đuro može da se ne sveti za uvredu; a drugi je prdmjer kako pop Đuro ne može trpjet za opštu uvredu.

34.

Pop Đuro nađe jedno jutro knjaza Danila đe sjedi s gospodom pod brijest, pred dvor.

Reče mu:

»Dobro jutro, gospodaru!«

Knjaz:

»Dobra ti sreća, pope Đuro!«

Pop Đuro knjazu:

»Ka da si nešto ijedak?«

Knjaz:

»Jesam, izgoreli su Turci onu crkvu u Zetu!«

Pop Đuro:

»Osvetiću ju ja, izgoreću im džamiju u Golubovce, koju im je car načinio!«

Crnogorci oko knjaza rekoše:

»Duboko su Golubovci, pope Đuro!«

Pop Đuro:

»Imam ja Ljubotinjana, a osobito Ceklinjana kojima ne bi daleko bilo otić na onu bandu Skadra da učine zlo Turcima, ka što ga čine danom i noćem!«

I više pop Đuro ne zbori, no ostavi Cetinje i dođe u Ljubotin. Uze popa Joka od Ceklinjana serdara Sava Jovićevića i Filipa Ivanova i još deset Ceklinjana, i šezdeset oka praa. Neću nabrajat kudijen su se preko turske zemlje u lađe vozili, nit kudijen sa odili, tek džamija ojde sva u gomilu, a pop Đuro s družinom vratiše se u Crnu Goru. Sad pop Đuro ne činjaše se narodu malodušan, no velikodušan, kontajući kako pop mogaše gledat svoju krv iz glave, koju mu slabi Ljubotinjanin razbi, a nemaše snage da pretrpi u Zetu džamiju Turci da u nju klanjaju, a Srbi se nemaju đe krstit; a sad im je poravnjeno da obojica stoje i pod vedrim nebom bogu se mole!

35.

I ovi, je događaj u Ljubotin bio. Jovo Banović, oficijer prekornički, jedan dan učio je u front svoju stotinu. U to jedan vojnik skoči ozad na oficijera, ufatiti ga za vrat i udari njim o zemlju i bači pod sobom. Četa se prospe; dva brastva se razdvaje svak na svoju stranu, obrnuše puške jedan u drugoga, jer je bila jedna krv među njima od starine pa su stoga gotovi bili da se pokolju. Ukoliko su vojnici fiševe u pušku metnuli, utoliko se oficijer diga. Vojnici su mislili da će oficijer komandovat da izvrše osudu na prestupnika, a drugi su čekali za staru osvetu da ubije drugoga, a drugi trećega, a onadar ko koga mogne. No oficijer ne okrenu se na krivca, no komandova četi: mirno! I tako je ubrzo ugrabio, prije no se izdiga sa zemlje; tijem preteće te ne puče nijedna, a da je jedna prije komande pukla, poslije ne bi komanda pomogla, no bi svršili da se priča za njinu pogibiju!

Na ovoliku zaborav na sebe i svoju čast pod noge zgaženu, mlogi mu Crnogorci govorili bi:

»Bolje bi bilo, gospodin oficijeru, da si s mane svoje namrtvo puginuo no što pogibe naživo da primiš ovoliku sramotu!«

Ovo su mu obje strane govorile, neprijateljji uživajući a prijatelji bolujući. No oficijer je zadovoljan bio sa svojom mirnoćom, jer je zna da je dobro učinio, pa je okretao svoje vojnike u front cio dan, ka da nije ništa ni bilo. A prestupnik je sjutradan platio svoju kaznu po zakonu. A poslije svi su oficijeru priznali i blagodarili, i oni koji su ga najviše korili i osvetu željeli i svoj stotini pogibiju kovali, te bi sva puginula; pa i koji ne bi ubijen bio od vojnika, ili vojnik od njega, ali nijedan ne bi osta što ne bi vojničku kaznu podnio, teke su se onako namakli i jedan u drugoga puške okrenuli; no ti Jovova pobožna mirnoća ugrabi svaku kaznu i malu i višu.

36.

Dosta je za osvetu puginulo ljuđi na ove strane, a dosta su dobri ljuđi smeli bestiluku ljuckome da ne izginu na takvu rabotu!

I ovo je kćelo na Ljubotin da budne, evo kako: Začir i Dubova, dva sela ljubotinska, koja su imala međusobnije svađa kao druga plemena, ali otkad je jači sud ne smiju se bit među sobom za stare osvete kao prijed. Tako Dubovljani tražili su sebi oduška za jednu osvetu. Jedan Začiranin ubije Dubovljana još u doba sv. Petra, te se krv umirila i to vrijeme zaboravilo, kao mlogo drugo. No Dubovljani, što se ne smiju osvetit Začiranima, jer knjaz Danilo sad sudi žešće no su drugi sudili, snadu ovako i narede da se pobiju.

Dubovljani smisle kako i sud neće više krive nać: narede jednoga vojnika te vikne iz glasa:

»Ko je vojnik, evo vukovi u Struge!«

Struge su jedna gora pod selo Dubovo. Začirani dotrče na poklič, ali ovamo nema vukova, no Dubovljani naoružani čekaju da se kolju. No po običaju trebalo im se najprije opsovat i dosta ružnije riječi jedan drugome izgovorit, pa se poslije bit, kako će bajagi boj bit zbog psovke i današnje zađevice, a ne za staru osvetu. Već poče psovka i ružne riječi. Serdar Škrnj i kapetan Tomo, oba Kusovci, Začirani, uskočiše među njima da brane i prijeteći sudom, no se vojnici usplamili, okrenuli puške jedan u drugoga, samo čekaju koji će prijed počet. Serdar i kapetan, kad videše e im ne mogu zabranit pokolj, svaki od nji vikne svoje bliže bratstvo i pred njima ojdoše. Začirani moraše pristat i po njinjem mislima višu sramatu ponijet, no da su polovina pred Dubovljanim puginuli, jer nije mala sramota okrenut pleća neprijatelju koji i na mejdan onako doziva. No svu začirsku sramotu ponijeli su kapetan i serdar koji i nagnaše da bježe. Ali pošto su se otrijeznili, svi su im umjeli blagodarit.

37.

Bivalo je pojedince ljuđi, ili po cijelo brastvo, koji su tražili boj i kad nijesu imali koga svetit, n'o oće da pokaže svoje junaštvo, e nije grđi od drugoga. Tako je u Bjelopavliće jedno brastvo kćelo da se pobije s Boškovićima, i da im pokažu e nijesu od nji grđi. U to se Bjelopavlići skupe na zbor pred crkvom Svetom Ćeklom. Risto Simonov Bošković na skupštinu počeo je govor ka i vazda što je činio i narodne poslove raspravlja, a drugi mu pomagali. No danas bjeu drukčije uredili. Turo Vujošev Kuković ufati Rista ozad za perčin, povuče i previje mu vrat. Tako je naređeno bilo Turu da učini, misleći e će ga Risto ispresijecat nožem kad ga za perčin dofati, pa onadar da se brastvo Ristovo i Turovo iskolju među sobom da vide koji su bolji. Tako su se brastva razdvojili i okrenula puške jedno drugome, pa čekaju kad će Turo puginut, pa onadar svi da peginu.

No Risto ni ubi ni posjeće Tura, samo što mu je govorio kad ga je drža za perčin:

»Pušti, bruko«, a po kojom dodadni:

»Pušti, bruko, da te Bog ubije!«

Čudeći se Ristu što čini od njega Turo, Boškovići su se na Rista ijjedili, stiđeli se i govorili:

»Udri, đe ti okide nos!«

No Risto nije se na to okrenuo. Jedva u neko doba pušti ga Turo.

Risto, ne okrećući se na njega, reče Bjelopavlićima:

»Zar ovakva nevaljalica da ve može načerat da koljete drug druga?«

Vojnici, ka vodom opareni, digoše puške na ramena; skupe se oko Rista, koji je produžio svoj rad koji bješe prije počeo.

38.

U plemenu Ljubotin je selo Začir, koje se dijeli na četiri brastva, ova: Kusovce, Kaluđeroviće, Đuroviće, Markoviće. Ova su se brastva bila među sobom devet godina. U tome selu Začiru bješe Mićko Jovanović Kusovac, na kojega nijedan vojnik u to vrijeme pokolja pušku nije okrenuo, no kad su se bili govorili su jedan drugame:

»Nemo` koji Mićka ubit!«

Tako su ga čuvali, a on je doživio da i pomiri. Svak je prista kako je Mićko reka i nijesu se više klali.

Mićko je i sabljom zastupa pleme ljubotinsko i njom smeta neka ****. Evo kako: pleme Ljubotinjani, Gradići i Dobrljani klali su se s Riječkom naijom za sedam godina bez prekida. U to vrijeme palo je mrtvije i ranjenije od obje strane sto sedamdeset ljuđi.

Ceklinjana je više bilo od svojije protivnika, pa im je krivo bilo da se ponapoli biju, te su tražili kako te kazat da su bolji.

I ovako snađu: izaberu se jedanaest Ceklinjana koji te na mejdan izleć Ljubotinjanima i Dobrljanima. Ceklinjani vojskom dodoše na glavicu Milićevića. Mejandžije nošau mačeve i jedanaest jabuka, po običaju da i šilju svaki svome mejdandžiji. U te valjalo je brojiti Mićka Kusovca, jer su znali: Mićko će im doć teke se pozovu. Stoga im trebovaše objeleti koji će na Mićka Kusovca. No pošto kazaše da neće nijedan Mićku na mejdan, a znajući da će sam doć, nije druge bilo no da svako doma ojde bez mejdana!

39.

Posilije ovoga Mićkovo junaštvo učini da se krv bratska ne prospe. Evo kako: u jedan boj ova dva plemena ubi puška Mićka, slomi mu ruku. Glas dopade u Ceklin da je ubijen Mićko Jovanov. Opet se krenu mejdandžija dvanaes. Skupi se vojska đe i prijed, na glavicu Milićevića, otolen da šalju mejdane. No prijed svega valjalo je znati je li Mićko dobro ubijen, imaju li se što bojat od njega, pa pošlu Maru Đurovu, koja je bila udata na Ceklin, a rodom sa Začira:

»Ona, ka u svoj rod, može dobro Mićka vidjet i pravo ni kazat, da se nitko ne sjeti.«

Ona je došla kod Mićka, našla ga đe načinje melem od voska i šila da previje sam sebe.

Kažu, Mara kad ga viđela, počela je plakat, govoreći:

»Striko Mićko, jesli li poginuo?«

Mićko:

»Ne laži, more, s tvojijem plačem, znam ja što su te spravili Ceklinjani, da vidiš kako su me darovali! No im kaži:«

»Slomiste mu desnu ruku, no će lijevom doć na mejdan, đe mu god pošljete, daje vi poštenu riječ!«

Mara, kad dođe kod Ceklinjana na skup, na pitanje kako je Mićko, odgovori:

»Ka zlo! Desna mu ruka slomljena bješe, no je reka da će vi doć na mejdan s lijevom rukom de ga god pozovete!«

Bilo bi ljudi koji bi rekli:

»Ne bojim se ja od lijeve ruke«, ali se raznio glas da je on ljevač bio, i da mu je vazda lijeva ruka mjesto desne služila.

Tako Mićkova sablja zatvori u korice iz dva **** dvadeset i četiri mača s jedne, a toliko ih s druge strane, osim pogibija te bi se poslije brojile!

40.

Serdar Škrnjo Kusovac ima je sina Niku i kćer Janicu, mlađu od Niku. A i Niko je mlad, nije još u bojeve odio, pa je sestra sujmala o bratovu junaštvu. Kad potlašnjega rata krenu ljubotinski batalijon na vojsku ka i drugi, svaka je majka molila boga za sina a sestra za brata. Svaki boga mole da joj zdravo dođe, a osobito kad je jedinac. Može se vjerovati da je i Janica željela da joj jedinac brat zdravo dođe, ali se ne ču drugoga blagoslova od nje, no pri kretanju doneše mu vode da se umije govoreći:

»Nemo' ti, brato, bit strašljiv, da ti se ljudi ne rugaju!«

Niko je gleda Janicu i reče joj:

»Ja sam mislio e si u brigu kako ćeš bez mene ako poginem, a nijesam znava e se bojiš e ne valjam!«

Ona mu reče:

»Bidni ti dobar, brato, pa za pogibuju kako bog dadne!«

Kad se čulo da se Niko ranio u boj pod Rogame, Janica je sretna i vesela bila govoreći:

»Sad imam brata junaka!« Majka ju je plačući gledala, ona reče majci:

»Zašto plačeš, a znala si e je zato i otiša da i bije i da ga biju!?«

41.

Neda, žena Đura Martinova s Meduna, a kćer Stevana Krkelina iz Lutova, imaše četiri sina. Ovoga potlašnjega rata i ona je bila sa sinovima na vojsku, doklen se vojevalo na Medun i Fundinu. Mlogo bješe stara, ali nije vojsku ostavila. U jedan boj ubiše joj dva sina — Milija se rani, a Jovan namrtvo. Kad metnuše Jovana u grob, braća poplakaše za Jovanom, a majka i ostro pogleda velikijem očima crnijema, pa im reče:

»A što plačete? Zar ste mislili da mi svaki zdrav doma dođete? A, duše mi, ako još koji ne pogine, bolje da ve nijesam ni imala!«

Još je tu govorila; a bila je govornica i tužbarnica: kupili su se oko nje kad tuži ka oko dobra guslara. Bješe krupna rasta, dosta gruba naoči, priličnija muškome no ženskame. Poslije, kad su joj žene govorile:

»Što učini, Nedo, zla ti sreća, te prekori sinove da ti prijed poginu!?<«

Neda:

»Kad sam viđela turske lješine e su goru pritisle, duše mi, u one gomile mrvije Turaka, koji je od mojije sinova poginuo, ka da se rodio!«

Reče joj druga žena:

»Bogme si, Nedo bez srca, tek sinove ne žališ!«

Neda njoj ostro:

»Muč, bruško od bruke, da žalim sinove kad se carstvo dijeli! A da za kad ču i šteđet!? Ja mislim da mi od starosti kašlu na upret kod žena!«

Opet druga žena:

»Dobro si kad moš bez sinova!«

Neda:

»Kad sam viđela tursku pogibiju na Medun i Fundinu — što nijesam mislila da ču to

nikad viđet — sad da su im prosti i oni na Kosovo, a ne mari što su moji poginuli! S turskom pogibijom svi da te mi poginut, ka da bi mi se posvetili! Pa eno od one dva starija neka đečica!«

Druga žena:

»O, zla ti sreća, kad ostade bez onakvije sinova!«

Neda:

»To i oću da se zovu sinovi i da ginu, jer kad ne bi ginuli, biše se zvali kćeri a ne sinovi, osta bi ukor na njin trag!«

42.

Veka Ilinčića — onoga koji ne ubi Perutu Drljevića — ubi Rovčanin Radovan Kukoroga, pa uteče. Rovčani ufatise Radovana i daše ga Moračanima, ka zlikovca da ga ubiju, ma Moračani ga ne ubiše, no ga povedoše a Veka mrtvoga ponesoše kod Ilinke, majke Vekove, tu da ga ubiju i Veka osvete đe mu majka gleda. Mišljau: lakše će joj srcu da budne kad će gledat đe joj Vekov krvnik mre.

Rekoše joj:

»Evo krvnik Vekov, da ga ovđen ubijemo!«

Ilinka na brzu ruku uze komat ljeba, dade mu govoreći:

»Jedi, Radovane, pa idi doma! Ja kad ne gledam Veka živoga, neću ni da gledam tebe mrtvoga!«

Pa se okrenu na Moračane i reče im:

»Nemote ga koji ubit!«

Ljeb mu je dala na brzu ruku za znak da ne uitaju i da ga ne iubiju, jer na so i ljeb nije običaj nitko da ubije.

43.

Vezir skadarski izagna iz pašaluka skadarskoga bega Zotovića. No beg se naša od onije junaka što ne bježe: pobi se s vezirom, uze mu Spuž i Podgoricu, izagna mu vojsku iz Zete, a vezira odvoji od njegove vojske i zatvori ga u kuću Begovića u Zetu. Nije potrebalo više no da se naloži kuća vr vezira, da u nju izgori, a beg bi se osvetio svome protivniku. Ali znade koliku će tijem štetu učinjet braći Turcima ako osvetom ugađa svome čefu, pa otvori čef na tursku korist, otvori kuću, pušti vezira iz zatvora, te on zdravo ojde, a beg Zotović bez osvete sam sebe ostavi, samo što mu je drža Zetu na silu te je na nju jedanaest godina studio.

Poslije jedanaes godina udari vezir na begove Zotovića i Alilagića, izagna i iz Zete i Podgorice. Kad su se njine vojske bile oko Podgorice, pogoniše se od Staroga Grada i Ribnice do Vezirova mosta. Vezir je gleda sa Staroga Grada kako beg Zotović igra konja između bojeva, ugoni ga u vezirovu vojsku, te mu i bije i sijeće. Iako je vezir žalio svoje Turke koji mu ginu od bega, ipak zanesen njegovim junaštвom izgovori:

»A, mašala, što je rodila bula Turčina, nemote ga ubit, turske vi vjere, no dakto mi ga živa ufatite!«

Vidi se lijepa misa u vezira, da dobro misli i lijepo zbori!

44.

Čevjani udariše na begluk Ljubovića u Ercegovinu, pljeniše stoku i doćeraše preko Fuduža nikšićkije. Bećo Plećević, Nikšić, sa četrdeset Turaka bio je u četu, pa kad opazi Crnogorce, očaše im udarit. Uskok Crnogorac Tomo Cuca, koji je s Turcima bio i koji je poznava Crnogorce svakojega po imenu, Turcima i kaza. Bećo, kad znade koji su, ne

smje udarit, no posla u grad nikšićki, te mu dođe u pomoć Turaka. Sad ima Bećo sto i pedeset, ali svakojakije, te ne smije im udarit, jer znavao kakvi su Marko Vukotić i brat mu Kejo i njiova četa. Ali načini Kejo te im udariše. Evo kako: Marko je s družinom cera plijen, a Kejo sa sedam druga iša ozad i čuva stražu da im Turci izubaa ne udare. Četa nije smjela svrnut da piye vode na Turuntaš, no preko Bijele Gore, kudijen nema vode. Marko s družinom u jednu bukovu duplju nađu malo vode, tek toliko da skvase usta. Kejo, kad dođe, ne nađe ni kap.

Reče:

»Više se trpjet ne može!« — pa ojde na vodu.

Zaludu su mu govorili:

»Ne tamo, Turci su na vodu!«

Kejo je reka:

»Ne znam, ali je bolje od Turaka poginut ali od žedi crknut.«

I ojdoše među Turke, te i sve pobiše i posjekoše, pa ondar udariše na Marka. Bez znaka jurišiše u plijen. Crnogorci ne kćeše ostaviti plijen, no se poklaše, te začudiše Turke. Ali opet Turci uzdau se u svoju jačinu. Tako su se bili cio dan i zamrkli su u pustu goru obje strane.

Crnogorci su zaklali od plijena mesa te su pekli za večeru, i znajući da nemaju Turci večere, dozvaše i Crnogorci:

»Ote da vi damo mesa, Turci!«

Turci začuđeno pitaju:

Rugate li se ili istinu zborite?«

Crnogorci:

»Ne, bogme, no odite da vi damo da ijete koliko možete.«

Tako im daše te su lijepo večerali i konačili ka da su bili prijatelji a ne krvnici. Sjutradan svak doma, a Turci zafališe.

45.

Blizu Skadra ubi neki Turčin brata Čor—Suljova. Ubica, znajući kakav je Čor-Suljo junak, nije smio izleći iz svoje kuće. Čor-Suljo pošto se uvjerio da ga neće izvan kuće fatat, pođe mu na kuću. Primi se na kuću, razvali pokrivač i drugo što mu je smetalo, pa je gleda svoga krvnika kako zamišljen sjedi. Onadar je zapeo pušku razgađajući u koji će ga dio tijela ubit, misleći kako će mu pjesmu svr kuće zapojat. Činjaše mu se da će ga njegov brat iz groba slušat kako mu s krvničke kuće pjeva brat. Čor-Sulju se činjaše da nema sile koja bi mu zadovoljstvo oštetila, ili krvnika brackoga otela! U to zapoja kokot. Zamišljeni krvnik Suljov iskraj ognja reče kokotu:

»Svijetlo ti grlo, sine kokoškin, kad te nije stra od Čor-Sulja.«

Ovo ču Čor-Suljo, pa reče svr kuće:

»Je li te mlogo stra od Čor-Sulja?«

On diže oči naviše oklen je Suljo govorio, pa reče:

»A stra me od njega!«

Suljo:

»Ne boj se, no mi otvori vrata!«

Krvnik otvori; Suljo uđe i oprosti mu brata!

46.

U boj na Graovo, kad su Turci okrenuli da bježe, Crnogorci, koji je koga ufatio, svaki je svoga posjeka. A Drago Jokov Petrović nije svoga roba posjeka, no je pred njim iša. Bilo je Crnogoraca koji su se rugali kad su viđeli kako Drago ide, te bi rob mogu uteći i Draga

ubit. No je Drago vjerova u svoga roba toliko da mu naredi da ga obritvi. Tome su se najviše rugali. No Dragu nije dopuštila duša da brka ljubav s Turčinom, no ga je poveo kod svoje kuće na Njeguše i drža ga tri godine ka brata. Poslije posla ga je đoma u Rumeliju. Ovi dva junaka koji se oprijateljiše u onakvi okršaj nijesu jedan drugoga zaboravili, no su slali darove jedan drugome: Drago Ibraimu u Rumeliju, a Ibraim Dragu u Crnu Goru. Na daleko njini pozdravi prestali su kad su umrli. Prosta im duša!

47.

U neko selo nedaleko od Skadra ubi Turčin Turčina, pa se ubilac zatvori u kuću svoju da ga ne ubiju rođaci peginuloga. No jedan dan iskoči iz kuće i idući džadom zapjeva koliko mu je grlo dalo. Blizika ubijenoga čekala ga je na drum da ga ubije, da se osveti. Kad ga viđeše da pjeva idući putem bez straa, za čudo bi krvnicima, pa rekoše među sobom:
»Može bit da se pomamio, no da ga ne ubijemo dok vidimo je li zdrav, jer ćemo se osramotit ako ubijemo manitoga čojka!«

Kad onaj dođe među njima, oni ga opkole, kako ne može uteći.

Rekoše mu:

»Stoj, ne boj se!«

On je stanuo da ga ni brige nije. Ufatiše ga i zapitaše:

»Jesi li ti zdrav ili manit?«

On:

»Zdrav sam.«

»Pa kako smiješ putem odit pojući, a znaš da si krv dužan i da ćemo te ubit?«

On:

»Znam.«

»Pa što činiš to, a veliš da si zdrav?«

On:

»Imam zlu ženu, od koje mi se sve plače, pa reko iz zatvora da ižlježem i zapojem malo da zaboravim ženu i odanem dušom pa iako ću poginut, ka evo što poginu.«

Oni njemu:

»A zašto da se tako pomamiš od žene i da ne žališ umrijet?«

»Ža bi mi bilo umrijet kad bi ima para da dam ženi po šerijatu što je njen, pa da ju pustim; a ovako siroma nemam para, a od vas izleć ne smijem; a kad u zatvor živjet ne mogu, sevap ćete učinjet ako me ubijete, svoju krv uzmete, a mene od žene izbavite!«

Oni mu krv oprostiše i daše mu para koliko turski zakon propisuje govoreći mu:

»Idi doma, išćeraj ju, pa niti od nje niti se od nas plaši!«

48.

Zbog neke svađe ubi Špadijer Kustudiju. Bratu ubijenog ne ispade za rukom da ubije krvnika i osveti brata. No u jedan boj crnogorski s Turcima ubi puška toga Špadijera, ubicu Kustudije Crnogorci, saprti od navale turske, ostaviše da ga Turci sijeku. U to nalježe Kustudija. Špadijer mu reče, ležeći ranjen:

»Udri sad Kustudija, dosta si muke video tražeći me da me ublješ i brata da osvetiš, sad ti je zapalo što si željeo!«

Kustudija se okrene na svoga krvnika i odgovori:

»Baš mi je danas u dio zapalo da ne dam tvoju glavu Turcima da sijeku prije moje.«

Diže ga na rame i poneće ispred Turaka, a kad stiže izvan bojišta, dade ga njegovoj svojti govoreći mu:

»Ajde, vida' se, pa kad ozdraviš, ubiću te za brata!«

Tako je i bilo; pošto je ozdravio, ubio ga.

49.

Duro Prelov, Bajica, s nekoliko družine četovaše oko Plamenaca, da i biju i osvete neke svoje rođake koji su od nji poginuli. Pošto nijesu mogli potrefit da ubiju neke od najboljije, drugi kćeše da ubiju njine sinove, no Đuro Prelov ne dade govoreći:
»Oću da ubijem ko me ubio, jer drukče zvala bi se sramota a ne osveta. Ko bije neka je i ubijen, tako se junaci svećaju; a ljestve je pred bogom i ljuđima nikad se ne osvetit no ovakve mladiće ubit!«

I tako sinove svojije krvnika propuštaše, a Bajice otidoše doma, bez osvete toga ****.
Kako su se poslije mirili, ne znam, teke znam da je po tome govorio Đuro Prelov Savu Plamencu:
»Odi, sinovče, da piješ rakije, pošto te nijesam zakla ondar kad ti nijesam oca moga dofatit da ga ubijem!«

50.

Još Stanojević iz Fundine i Medo Selmanov Đečević iz Podgorice bili su pobratimi još u mlađe godine. Lijepije priča bješe o njima u narod. Govoraše se da nema dva ljepša od njih u carev pazar. Ali za Meda se govorilo da je ljepotom dostojan Jošu za pobratima i da će mu rizikat junaštvo da bidne ljepši gledat no bolji junak bit. Ali ja neću narodnja gatanja ovđen nabrajat, no samo ispričat jedan događaj.

Još dode u Podgoricu za neki svoj posao, misleći da nete Turci doznaću za njegov dolazak. No Turci opaze, skupe se i opkole ga sa svake strane. Još, kad viđe svoju pogibiju, uskoči u jednu zidinu, oklen je mislio da će pobit Turaka nekoliko prije nego pogine. Turci su videli zlu priliku da ga nete ubit bez svoje pogibije, kad ga ne ugrabiše iz prve, pa su i oni zaklone našli iza svojije kuća i doganja, kako i nije Jošova puška mogla pobit. Još sad vide da će poginut bez zamjene, teke Turci ne prinagliše na njega da ga ubiju sa svojom pogibijom, no se počeše zaklanjati. Zna je da te se Turci na svoje kuće i avlje primiti da ga ozgori ubiju bez svoje pogibije. Još je sad mala smrt pri sramoti, eće mu se govoriti:

»Pogibe Još Stojanov nasred Podgorice a da ne prospe kap krvi turske! Tome se nije nitko nada!«

Još je zaludo dovikivati:

»Sramota vi je, Turci, savijat se iza čoševa od kuća bulama ispod prozora!«

Turci su mu govorili:

»Sad ćemo doći, ali ne po tvom čefu, no kako mi oćemo, po našoj volji!«

Tako i očaše bit, no dotrča Medo Đečević proz Turke, ka razjaren laf, vičući Joša:

»Udri, pobratime, zar ti da se osramotiš, a podgorički Turci da se fale kako su ti neisturenu pušku našli i nož neokrvavljen!«

Uskoči kod Joša govoreći:

»Sad ako je bula rodila Turčina koji smije izleći na mejdan da pokaže svoje junaštvo!«

Turci sad ozlojedjeni na Meda kćeli su oba da ubiju. Brastvo Medovo, kad viđeše da im Medo hoće poginut, uskoče trideset Đečevića, okruže Meda i Joša. Kad viđeše Turci eće bit toliko poklanje, propuštiše Đečeviće te otpratiše Joša doma, i Turci izgubiše lov koji im bješe u šake doša.

51.

U pazar podgorički nekom Crnogorcu sa sela Komana omakne se puška i ubije pet Turaka jednoga proz drugoga. Od ubijenih Turaka tri su ranjena, a dva mrtvi pala. Mrtvi

su po imenu bila: Jusuf Vranić i barjaktar Draguša. Turci su kćeli ubit Crnogorca, no Jakup Vranić, brat ubijenoga Jusufa, ufatи bratova ubicu govoreći:
»Ne udri Crnogorca ko je Turčin, e ja danas ginem za njega i oprašćam mu svojega brata kojega mi je neketeći ubio. Tako tražim i vi da mu neketeće zločinstvo oprostite. Znadite ja ginem za njega, a i vi ćete neki od moje puške poginut, jer smatram za dužnost branit pravoga, a svi znate da je prav, pa ne mogu dopuštit da se moj brat pravijem sveća i mrtav ogriješi i osramoti!« Ozlojedeni Turci dignu oruže na Jakupa i Crnogorca da i ubiju, no jedan dio dobrodrušnije Turaka priskoči u pomoć Jakupu i Crnogorcu, uzeše i među sobom i odbraniše od pogibije. Crnogorca povedoše kod zabita Ali-spajje Lekića, koji ga zdravo duima opravi, a Jakup Vranić dobi aferim od sviju Srba i dobrije Turaka.

52.

I za malo lijepo ljudi sa zadovoljstvom zbole kako junak ne prima tuđe poštenje. U jedan boj, kad su se bili Kuči i Piperi, neki Turčin pa-ne od puške kučke. U to vojnici zavikaše:

»A, ne bilo urok, ubi ga Ivo Jokov, vazda mu pucala!«

Ivo reče:

»Ne ubi Ivo Jokov ovoga, bogami, no Perovan Lacov i njemu čestitate pušku, a meni ćete za drugim ako ga ubijem!«

Za ovu su riječ više o Ivu lijepo govorili no da bješe deset Turaka, ubio.

53.

Tako se i Minjo Adžijin u narod pomenuje da nije stio pristat da je najbolji junak, ka što su mu govorili. U jedan boj Kuča i Pipera s Turcima, pošto se boj razdvojio, govorilo se ka obično:

»Koji bi danas najbolji u ovi boj?«

Svi rekoše:

»Najbolji Minjo Adžijin, Piper!«

On, kad ču što zbole, stade među vojskom i reče:

»Nijesam ja danas bio najbolji!«

Pitali su ga:

»A da ko, Minjo?«

»Jedan Kuč bio je bolji od mene!«

Pitali su ga:

»Koji je to Kuč?«

Minjo:

»Ne znam ja, teke mu visaše o pasu česa duvanska od zelene svite!«

Družina:

»Poznaješ ga ti, prijatelj ti je, pa oćeš da mu junaštvo digneš, a sebe se ne bojiš no znaš da si najbolji!«

Minjo:

»Ne poznajem ga koji je, a poznajem da je bolji od mene. A što kažete da mu dajem junaštvo, bogami sam se vazdan mučio da mu ga oduzmem i mene dadnem, ali ne dade on, no ja dva kroka pred njim, dako bidnem bolji, no on opet preda mnom i četiri kroka! Ovako je bilo cito dan, dok je boj traja, on vazda bješe bliže Turcima od mene!«

Vojnici:

»Svjeta ti obraz, Minjo, junak i junački govorиш!«

Minjo:

»Nema tu junaštva, no istina! Kad mu ga nijesam moga ugrabiti đe se mejdan dijelio, neću

ni sad da mi ga dajete!«

Vojnici piperski svi na njega:

»Zašto dade, Minjo, Kučima poštenje, a moga si ga u Pipere donijet?«

Minjo:

»Muč, beštijo, na ta' način ja bi sramotu u Pipere donio, a ne poštenje! Za svakogjega čojka ljestve je u srednju ili zadnju družinu vojevat no u prve se na oruže drugoga nadat! Tako sam ja na moj nad i moga oružja poštenje tražio, a ne da mi ga Kuč dadne njegovojem oružem!«

Poslije, kad su tražili koji je to Kuč pred Minjom bio, našli su da je Veco Muškov s Meduna, Laković.

54.

Kad je poginuo delibaša s vojskom na Moraču, Turci od njegove vojske, koji su utekli i došli doma, čuše da je poginuo i Mrkoje, serdar iz Pješivaca, koji je odio Moračanima u pomoć. Turci, kad čuše da su takvoga junaka srpskoga ubili, oveseliše se ka da su bitku dobili. Uto poitaše da kažu svome starešini Osmanu Mušoviću, kapetanu grada nikšićkoga, da od njega bakšiš i aferim prime. No Osman kapetan, kad ču za pogibiju Mrkojevu, reče:

»A nije poginuo serdar Mrkoje, ni-da-bog.«

Onda Turci:

»Jest, bogu šućur, sad smo veseli, ka da nijesmo onoliko brata ostavili na Moraču!«

Osman kapetan:

»Jazuk je doboga izgubit onakvoga čojka i komšiju!«

Turci:

»Izgubili smo krvnika, te smo braću osvetili!« Kapetan:

»Istina, bio je krvnik turski, ali je bio svjetli obraz sebe i nama. Od onakvoga komšije moglo je biti Turcima štete, a nikad sramote, koja je gora! Sjutra kad dođe vakat da se mirimo, kome će poslat građane da vi na stanak dođe, s kim će mir činjet i narodne poslove svršavat? Sve će vi biti tanko i mršavo bez Mrkoja serdara. Tako i rat kad bidne, onakvijema treba prvo objavit, sa onakvijem se mili bit, miriti!«

Turcima je najprije teško bilo na kapetana što žali serdara, ali pošto je kapetan izgovorio i Mrkoja žalio, Turci rekoše:

»Ti govoriš, kapetane, što pristaje tebe, dobri dobrog da žališ, no mi drugi ne možemo tako, no kad kukamo mi Turci, bogu šućur e kukaju i Pješivci!«

Tako i ostade svak pri svome; ne moga kapetan Turke ožalostit, a oni njega još manje oveselit s pogibijom Mrkoja serdara!

55.

Ostala je riječ: poklaše se ka Kuči i Klimenti! Evo sa česa se kolju ova dva plemena. U ljeto izdižu na svoje planine jedni prema drugije. Svakogjega ljeta sastaju se da vide je li se što zlo dogodilo i da pomire plemena. Glavari su vazda mirili s obje strane, a kad i nijesu mogli pomirit, ondar su se bili i druga zla činjeli, koliko je ko moga.

Tako i nekom prilikom kćeš da učine. Sastaše se Kuči i Klimenti u Jarčicu, đe su se često stajali, ali na sastancima vazda su se obje strane pokolju nadale, pa su se vazda i spremne držale obje strane, jer mučno da bi dobila ona strana koja ne ugrabi prva! Istina, tu kami bi svako dobio, teke moraju obje strane ginut, ali od koje strane više pogine, ta je izgubila, makar da joj jedan više pogine! Ali ovi dan nije bilo prilike za boj, no tek se vojske sastaše, umiješaše se i počeše zajedno bjelegu po običaju gađat, a glavari koji presuđuju sjeli su po običaju na onu malu dolinicu, đe su mogli prekrstit po turski noge

ka oko trpeze. Glavari su raspravljali što im trebuje, a vojnici pucali na bjelegu, natječući se ko će bolje ubit. Uto jedan Kuč i jedan Klimenta reku jedan drugome rđave riječi i dofate se za oruže. Oko te male stvari poluciše se, Kuč na svoju a Klimenta na svoju stranu, te jedno drugomu okrenulo pušku u prsi. Sjedeći glavari, kad viđeše, i oni se digoše i uteče svaki na svoju stranu. No Vukić Popov, Kuč i Prel Đeloš, Klimenta ne digoše se, no su mirno sjedeli među vojskom, koja je čekala zapetijem puškama da se oni dva dignu, pa da prospu oganj jedan u drugoga. Ali Prela i Vukić ne kćeše se dić, no sjede ka da je sve mirno oko njih, i prekoriše glavare koji ostaviše svoja mesta, govoreći: »O, vi ste došli da mirite i sudite zločincima, a sad opet pošli ste i sami zlo da činite!« Glavari se postideše i dodoše opet na svoja mesta i produžiše svoj rad, a vojska, ka kvasna, svak pušku o ramenu, bez céfa, nijesu ni na bjelegu više pucali, no im oštetiše namjeru Vukić i Prel, a oćau učinjet da se priča za njin krvavi sastanak.

56.

Petar Zogović, Kuč, Krivodoljanin, otide u Pecku naiju od siromaštine, ka što su mlogi iz Kuča tamo odili i ljeb tražili, a neki i ginuli od Turaka i Turci od njih. Ali neka drugi, no da vidimo za Petra, de smo ga ostavili u Pecku naiju i de je ljeba naša da se prezimi, pa kad dođe proljeće i ozeleni gora i dolina da se doma vrne. Petar pogibe, evo kako:

Dodoše u Dečane dva bega Sokolovića iz Skadra a s njima trideset Skadrana, koji su došli da opljačkaju namastir, pa ako im se ne bi šiċar dosta učinio, mogu priuzet u naroda riščanskoga. Turci su iskali pare kaluđeru da i bez boljoglave da. Kaluđer ne dade. Turci ga svezaše. Kaluđer ne kće dat ni svezan. Turci počeše kaluđeru udarat muke. Glas se čuo u Staru Srbiju da su Skadrani u Dečane. Narod srpski nije ima kad žalit kaluđera ni crkovne pare, jer su se Turcima na kuću nadali. No Petar ne čeka Turke na kuću, no ojde k njima u Dečane; nađe begove u kaluđerovu kamaru de pretresaju kovčege i drugo, a kaluđer svezan među njima. Je li Petar što govorio Turcima ali kaluđeru kad je uljega u kamaru, ne zna se, tek zna se da je ubio obadva bega iz dvije male puške. Turci, kad pogiboše begovi, počeše bježat iz namastira. Petar prepuni puške male, pa velijama udri na druge Turke. Turci izbjeglaše iz avlje. Ne govori se je li poslije kojega Turčina ubio ali ne, teke Turčin koji je potlašnji iz avlje uteka ubio je Petra. Petar pade mrtav, a Turci koji ne pogiboše bez obzira utekoše. I ostade riječ da Turci ništa crkveno ne oštetile do igumanove brade. Petar je ukopan u crkvu, de su mu i sad kosti.

Kaluđeri su okrivjavali Petra što juriša u Turke ka pomaman, a moga je Turke pobit i živ ostat.

Boj Petrov s begovima opjeva je u narodne pjesme naš narod uz gusle, a arbanaški iz glasa!

57.

U drugo sam kaza kako se blizakaju i traže jedan drugoga plemena u Staru Srbiju i Brda i Crnu Goru. Tako se dići svoj sa svojijem, ne gledajući što su im vjere razdvojene, te više paze prevjerena braća u Staru Srbiju nas u Brda i Crnu Goru no mi nji u Staru Srbiju; prijed bi oni rizikali da učine što za nas no mi za njih. Oni se čak mogu i svaditi pregoneći se čija je bolja svojta.

Evo primjer jedan kako se svojta pazi:

Turčin neki u Staru Srbiju ubio je i posjeka Kuča, pa je priča društvu kako je ubio Kuča i posjeka. Ondar Murat-aga Galić, podrijetlom Kuč, pripita ga:

»A, bogati, kad ga posiječe, reče li ti što taj Kuč?«

Turčin odgovori ladno:

»Reče mi samo jednu riječ!«

Murat--aga:

»A koja je to riječ!«

Turčin:

»Reče mi:

,Ne posijeci me, ja sam Kuč, imam braće Kuča, - koji te me osvetit!«

Murat-agu reče:

»Pa nije te laža, ja sam mu brat«, pa uzdi kumburom nasred prsi.

Turčin pade mrtav, a Murat-agu uteče u goru, te je mlogo strada od suda turskoga. Ali on se dičio doklen je god živ bio što je osvetio Kuča kojemu nije ni imena zna, samo je zna da je Kuč! Murat-agu bio je zabit poslije u Berane i Bijelo Polje. Doskora je živio.

Tako se po cijela pleme oko svojte mogu svaditi, ka beruško pleme oko Kuča koje živi u Đakovicu, Prizren i Peć; gaško oko Bjelopavlića; kastrinicko oko Vasojevića itd.

58.

Vučina Ačin iz Kuča, Vujošević, sa sela Momča, četova je oko Turaka ka i drugi Kuči, Turke ubiva i plenjiva koliko je moga. Najzad ubiše Turci njega, slomiše mu nogu, ufatise ga i ponesoše ranjena u Gusinje Đulj-begu Šabanoviću, koji je bio tu zabit. Kad viđe Vučinu, reče mu:

»Oli se poturčit, pa da ti sva zla oprostim koja si Turcima učinio, pa da te ne posiječem, no da te izvidam i zdrava doma vratim?«

Pošto Đulj-beg viđe da se Vučina ne okreće na te riječi ni na muke koje te mu dušu izvaditi, no reče Đulj-begu i Turcima koji su s njim bili:

»Nije mene spasenije u tursku vjeru, no u tursku sablju i riščansku vjeru.«

Đulj-beg mu reče:

»Aferim, kaurine! Alal ti vjera! Izvida ga s najvišom pažnjom; u kretanje darova mu konja i opravi ga zdravo doma.

59.

U jedan boj Bjelopavlića i Turaka spuškije u Malu Glavicu rani se Ajdar Cukić, Turčin iz Spuža. Iako se je govorilo da ga je ubio Stano Ružin — bjelopavlički junak, koji je druge Turke bio i sjeka, te mu stoga i poslije njegove smrti živi ime medu srpskijem i turskijem narodom — ali iako je vojska govorila da ga je Stano ranio, budući da su mloge puške pucale, ka obično u boj, te stoga se ne može pravo znati je li ga Stano ranio, teke se zna da je Stano otiša da ga vidi i da mu po običaju rane čestita.

A to je bilo ovako. Pošto se boj razdvoji, pošli su Turci i Bjelopavlići svatko doma. No Stano, kad ču da mu je prijatelj Ajdar ranjen, nije ima mira da počine od boja umoran kod svoje kuće, no uze jednoga ovna na rame i preko Bjelopavlića dođe u Spuž, između turskih kuća i straža u varoš, na vrata Ajdarova zakuka; a kad se otvorise, Stano nazva:

»Dobro veče!«

Ajdar nema kad već ka druga čeljad da odgovori: »Dobra ti sreća!« no ležeći reče:

»A što si doša, Stano maniti, od boga jakoga naša!«

Stano reče:

»Doša sam da ti rane čestitam i da vidim oli umrijet od rane? Pa, kad se govor da sam te ja ubio, oču da te ja vidam i moga ovna oderem i u njegovu ti kožu rane obložim.«

Reče Ajdar:

»Ej, Stano maniti, ne znaš da ćeš mi rane otrovati i čast obrljat ako te Turci ubiju idući k meni? Tijem ubijaš čast moju i moga svakoga! A što si me danas ubio, to da ti je prosto pred bogom i ljudima, a evo čim me ubijaš danas ako pogmeš, to ti neprosto, već prokleti pred bogom i ljudima i aram ti ljeb prijateljski koji smo zajedno izjeli! Ti znaš, Stano, što

si Turcima zla učinio? Bi te radije Turci ubili no dvadeset drugije Brđana, a sad si donio glavu da ti ju lasno uzmu i pobiju na spuški grad, ka što su željni to viđet!«

Stano:

»Ne boj se, Turčine, nije mene lasno ufatit. Ako mi preteku put kudijem sam doša, ja će skočiti u vodu Zetu, preplivati i uteći.«

Pa nije Stana sve brkalo, no zakla i odrije ovna i obloži rane Ajdarove u kožu, pa reče:

»Zbogom, Ajdare, i da si prost, i ti mene oprosti ako me Turci noćas ubiju; ako me ne ubiju, a ti ozdraviš, viđećemo se onadar; no sad zbogom!«

I Stano zapetom puškom iskoči iz kuće, proz varoš i turski narod, ponoći, neviđelicom. Kako je proz Turke proša, on zna, a da je doma zdravo doša, to i drugi znaju.

60.

Vojvoda Novak Begov, Bjelopavlić, sa sela Viša, imaše zlu snau, ženu svojega sina. Ova je žena rđava vladanja prema svakoga, ka i prema svojega vojvode svekra, kojemu su se čudili seljani i govorili kako može trpjet takvo zlo u svoju kuću ka vojvoda, kojemu bi trebalo da i drugu kuću plemensku odbrani od takvoga zla, a ne sebe i svoju! I njegova žena, stara vojvodinica, govoraše:

»Kako ćeš ti ka vojvoda u pleme dobro činjet i od zla branit ovoliki narod, koji se nada dobru od tebe, a ti ne moš pomoći sam sebe i svojoj kući od svoje nesretne snae!?«

Vojvoda jednom reče svijema koji ga korješe za snaino nevaljalstvo, reče im da su neznalice grješne, koji zloćom ote da zlo utamane, ne obzirući se na boga i njegov zakon!

»No mislite da bi trebalo da sam ja mojoj snasi ka ona mene, i da njeno usvajam, a ne ono što mi je bogu blagodarit i snau žalit, e joj pomoći ne mogu od njenoga zla, s kojijem više zla čini sebe no drugijema! Stoga žalim e ne mogu učinjet da manje ona samu sebe svojijem zlom muči, s kojijem ne da sebe mira. A što druge muči, to svi šaleći se i prezirući ju mogu podnijeti!«

Ovakvijem riječima učinio je vojvoda te je svatko manje za uvrijedu prima nevaljalstvo njegove snae, da višina imaju sažaljenje prema nje radi nje, no radi sebe, e dosađuje drugijema!

61.

Kaza sam prije kako Turci podgorički mudro pretrpeše nekoliko događaja koji se u pazar dogodiše, da ne učine osvetu, npr. kad se kome omakne puška nekteći u pazar, đe je mnogo naroda, pa ona puška ubije ljudi koliko može olovo probijat. Toga se je događalo često u podgorički pazar da po nekoliko ljudi ubije jedna puška. Ali nije se našlo Turčina podgoričkog da osveti brata, ili sina, ali drugu svojtu od onoga što mu je svojtu ubio namrtvo ili ga ranio; svaki je od svojte oprošćen bio, a neki je sam sebe oprostio, koji je moga izgovorit prije no je umro.

Kako je ko opršća prije je kazano, a sad da kažem za jednoga koji nije pretrpio ni oprostio, no se je osvetio i sam sebe među Turcima podgo-ričkijema ime nadio. Ovako je to bilo. Dva Turčina iz Podgorice, Krnjić jedan, a Romadanović drugi, i dva kalajdžije, krenuše da idu u Skadar, no u put omakne se puška kalajdžije, te ubi Romadanovića.

Krnjić sveza kalajdžiju koji nekteći ubi Romadanovića, s tom namjerom da će ga Romadanovića braća prije i lakše oprostit kad svezana kalajdžiju nađu, kao što su drugi Podgoričani oprostili svojega takvoga. No Romadanovići ne održaše običaj podgorički, no ubiše kalajdžiju i osvetiše svoga brata.

Turci podgorički nijesu i po zakonu mogli okriviti za osvetu; teke i obličiše za takvu osvetu i prozvaše »Pogančevići«.

To je ime ostalo njinome potomstvu, te se i sad lako zovu. Podgorički Turčin i sad jedan drugome reče:

»De si to kupio!« reći će mu:

»Na doganju Pogančevića!«

Od ovakije riječi to se brastvo stidi. To može vjerovati oni koji sad to zna, kad se o tome govori, kako se Vranići i Lekići s družinom diče, kojijema su stari takve izgube opršćali govoreći:

»Ako su naši stari braću gubili, oni se nijesu osvetom osramotili, no su obraz sačuvali, a jedni Romadanovici izgubiše oboje!«

Ovakve su primjere mlogima potomcima stari ostavili, da im se njina brastva jedni diče, jedni se stide prokljinaju, ili se diče vladanjem svojine predaka koji su davali primjer prostome narodu, kojijem ne upravlja vlast ni vladalac. No je s ovijem ovakvijem primjerom sam sebe narod osnažio da čestito nagradi, a nečestito nagrdi! Za ovo i ovakvo posnaživali su pojedini ljudi narodnu čud, te su dobročinstva u narod sjala, a nevaljalstva su alametom pročerana više od prostoga naroda, i da ju je teže ponijet, no đe bi vlast i vladalac nevaljalstvo progonili, jer narod ne progoni za plaću ni drugu sebičnost i veličinu, no se tu daje bez pridavka svoje ime, kako će ga sebe ko nađenut, zlo ili dobro! Narod prati riječi jednije ljuđi, pa ne gledaju jesu li to male riječi, no koliko su blizu istini i kakvijem duom mirišu. Iz tije riječi vade primjer s obadvije strane, da se jednoj bliže a jednoj dalje.

62.

Pita knjaz Šuta:

»Ali si bolji ti al' Božina Radovanov, Šuto?«

»Bolji Božina, gospodaru.«

»Ada jesi li bolji ti ali Savo Perovanov?«

»Bolji Savo, gospodaru.«

»Ada jesi li bolji ti ali Madžo Lazarev?«

»Što veliš, gospodaru!?

Bolji sam ja no stotina onakvije ka Madžo.«

»Ti si, Šuto, dobar bio dok bješe mlad.«

»Nijesam, duše mi, no su bolji drugi Kuči bili od mene!«

»A koji, Šuto?«

»Pop Đoko Milačić i Aso Marašev Ulić. Kad god sam se s njima sastavio, bon sam se razdvojio.« — »A zašto, Šuto?«

»Zato što se sve više uvjerava da su bolji od mene! Ali od popa Đoka očaše mi po malo obladit da mamim nadu sam sebe, e ga je knjiga i nauka pomogla; a da nije učio, može bit da ne bi od mene bolji bio; ali za Asa Maraševa, koji ne bješe učio koliko ni ja, vide da ga nije ništa pomoglo, do samo rođenje bolji no ja da je.«

63.

Na sjednik Medunjani razgovarau se kakav je ko i ko je bolji od koga. U to reče Tomo Petrov:

»Od svije ljudi što sam dosad gleda bi rad bio da sam bolji i ljepši bez od Božine Stojanova, a od njega ne, tek da sam taman ka on.«

Jedni mu rekoše:

»Ti si, Tomo, ljepši i bolji od Božine.«

Tomo reče:

»Ne, bogme, no bolji Božina, no je Bezijovac, od nejačega brastva, a da je Popović ka ja,

ondar ti bi vidio ko je bolji, ja ali Božina!«

64.

Đaka, žena vojvode Čubra na Medun, nosila je burilo vode s Kofe. U selo, na kraj ulice, srete Đura Martinova. Po običaju toga vremena žene su zvale bliziku svojega muža »đevere« ili »brale«, ako je postariji godinama, zvan ga »striko«.

Kad je Đaka rekla:

»Dobro jutro!« ne znam ali »brale« ali »striko Đuro«, on joj reče:

»Dobra ti sreća!«

»A što iješ?«

»Ovo jedan klas pečeni.«

»Pa što ga kriješ pod strukom od mene?«

»Ja teke mučno mi je da me gledaš idući đe ijem.«

»A ja mislim e ti je ža da mi daš, pa ga stoga kriješ.«

»Nije, duše mi, no ču ti dat ako ćeš.«

Slomi od klasa, dade joj i reče:

»Sjedimo dok pozobjemo ova zrna, e oću da te nešto pitam i da mi pravo kažeš. Kad si se udavala na Stijenu Pipersku, đe se govori da su najbolji ljudi u našu zemlju, a sad si udata u Popoviće, a i nama govore da smo dobri, ti znaš nas i njih! Sad oću da mi pravo kažeš: ali smo bolji mi Popovići, ali Božovići?«

Reče Đaka:

»Ža će ti bit da ti pravo kažem, Đuro.«

»Neće, duše mi, pa i da će, ti za to ne mari; no ko ne može podnijeti da mu se pravo kazuje, on neka crkne! No mi pravo kaži, obraza ti!«

»Oću, obraza mi, a to mi je lasno umjet da ti kažem! Vi ste Popovići i bolji i gori od Božovića.«

»Ma kako može bit to da smo mi i to i to, bolji i gori!?«

»Evo ovako: u vas ima dobrije, kod cara da ga metneš i da te ne boli zašto si ga metnuo na mjesto koje ne zaslužuje; a imate i da ga metneš kod najgorega Ciganina i da ne boli duša e mu nijesi naša mjesto za njega dostoјno. A u Božoviće nema ka kod vas za cara ni Ciganina, no su oni u skup da ne znaš koji je od koga bolji, e oni nikome ne priliču do sami sebe! Eto, to je što ste vi bolji i gori.«

65.

Krko Kasomov iz Fundine, Rašović, bio je narodni ljekar, odio je po narodu da vida ... Jednom kad je odio preko sela Vuksanlekića u Ote, iska je ženama vode i one mu dale.

On, pošto je pio, reka je:

»Ova vi je voda vruća.«

Žene mu posmijevajući se rekoše:

»Ako tražiš studenu vodu i vruće olovo, ajde u Fundinu, tamo ćeš naći oboje, a u nas nema toga.«

On se je činio ka i da ne zna đe je to Fundina, jer ne bi dobro proša kad bi se znalo oklenje, pa je na drugo skrenuo govor i pita žene:

»Đe su vi ljudi?«

Žene mu rekoše:

»Eto i na Medun u Popoviće, ako pitaš za ljuđe (junake); (u arbanaškom jeziku kaže se za svaku mušku prispjelu čeljad, »trima«, tj. junaci). A ako pitaš za neku mušku čeljad našu, otišli su da oru i ljebom sebe i nas rane.«

On, videći, kud su žene zabrazdile, reče im:

»Ja sam bio jednom preko Meduna i pita žene Popovića: De su vi ljudi? A one rekoše: Eto i u Vuksanlekiće! A vi kažete da su u Popoviće! Ja ne znam koga ću vjerovat!« Žene rekoše:

»Nas vjeruj, mi ti pravo kažemo; jer to i drugi znaju i govore, a ne mi same, koje bismo rade bile da su Vuksanlekići najbolji, kad su naši, ali ne možemo lažat!«

66.

U prvo sam zabilježio grozno ubistvo Miloša Mićina, kojega svoji kumovi na svoju trpezu ubiše, Mišo Pešov i Šćepan Pešov, kojega su svetili Popovići od Ivanovića, i desetina izginuli od ova dva brastva za to. Ali nijesam pomenuo jednu osvetu koja je kćela da bude, i narod s nekom pobožnošću o njoj govori, a to kako su Jovan i Luka, braća ubijenoga Miloša, otišli da ubiju Miša, ubicu Miloševa. Kad su mu došli na vrata od kuće, našli su ga đe sjedi kad ognja. Oni s praga od kuće upale dvije puške u njega, koje plamnuše a ne uzdiše da puknu i krvnika ubiju. Mišo, kad viđe dvije puške đe omakoše u njegove prsi, nije se ktio uklonit, no je mirno gleda i reka:

»Naredi opet pušku pa udri, Luka Mićin; dužan sam ti krv, vakat mi je da poginem i da ti platim! Neću ti kolečnut ispred puške, no udri bez brige!« Luka, kad je to čuo i video, reka mu je:

»Da ti je boža vjera umirismo se na te riječi; neće već moja puška tražit da puče na tebe, pa ti bogu odgovaraj što si zakla moga brata a tvoga kuma!«

Ovo se Luki i Jovanu uvelike među narodom broji stoga kad ne kće Mišo, njin krvnik, da se brani, ne kćeš ni oni njega ka svezana da ubiju, no još oprostiše brata da ga nikad za krv ne traže! U narod nije zaboravljeno ničije zlo, ni dobročinstvo, no je svatko ostavio svome tragu poslije sebe ko je što činio. Ni male maane nijesu zaboravljene.

67.

Dva junaka moračka Milisav Mišnić i Veko Ilinčić, nadmećući se koji je bolji junak i čija su viša junaštva, ne mogući se pogodit, potrgnu noževe da se sijeku, i to da im bude svjedodžba koji je bolji junak! Kad je došlo do udarca, reka je Veko:

»Nasladićemo Turke kolašinske, kojijema smo dosta pakosti i oba činjeli.«

Milisav reče:

»I mene nešto grize da manem po tebe ka po Turčinu, ali ne mogu trpjet kad nećeš da priznaješ e sam bolji od tebe i više zla Turcima učinio i njinije života izgubio i glava posjeka no ti.«

Onadar Veko reče:

»Da ne brojimo dosad ko je bolji bio, no da pravimo na Turke koji će po sad bolji bit, taj neka ostane da je bolji i prije bio! Ali ne ka dosad da i bijemo i sječemo, no koji od nas prvi ufati živa Turčina, bez rane, i dovede u pleme moračko, taj neka bidne prije i poslije bolji!«

Na to Milisav pristade i zafali Veku govoreći:

»Fala, Veko, brate, koji me izbavi od napasti, koja bješe sa mnom ovladala, te ne mogu manut nožem po tebe, ni moga trpjet da si bolji od mene. A sad mi je lasno okušat tu sreću na krvnika, pa osta ali poginuo, neće braća na mene prijekor i proklestvo bačat zašto se s tobom posjeko i načinjesmo čef Turcima.«

Tu se poljubiše i oprostiše, pa ojdoše u četovanje, jedan s jedne, drugi s druge strane Kolašina.

Veko dođe na kraj livade, đe bjeu Turčin i bula. Turčin pobode kolac nasred livade i o njemu objesi veliku pušku, kako može brzo doći do puške ako nevolja dođe od krvnika, a nož i malu pušku ne ostavi no s njima iza pasa poče kosit livadu; a bula čuva stražu, da

vikne ako bi neprijatelj doša. Uto je oganj naložila da siguraje mužu ručak. Uto iskoči zec ispred njega, on brzo ugrabi pušku s kolca, ubi i odrije zeca, dade ženi da ga za ručak vari. Kad dođe vakat, reče bula:

»Gotov je ručak«, a Turčin ostavi kosu i sjede da ruča. Smače pleće od zeca, meso izjede a kost poče da gleda, na to streknu i reče:

»Ho! ho!«

Pita ga bula;

»Što je«

Reče joj:

»Evo su me kauri živa, bez rane, ufatili.«

Žena:

»Nijesu, ni-da-bog; neće to istina bit!«

»Oče, turske mi vjere, a to ćeš brzo znati!«

On poslije ojde da kosi. Veko s kraj livade viknu:

»Čeka Turčine!«

Turčin baci kosu, al ne ubi Veka malom puškom, ka što mogaše to učinjet, no potrča za velju pušku, no ga Veko ufatil prije no dođe do nje, obali ga, uzme mu nož i pušku iza pasa. Ima je Veko neku družinu koju je namjestio ako mu drugi Turci bi udarili, ali Turaka ne bi, no ovoga povedoše u Moraču, đe se je pleme skupilo da vidi Turčina i čestita Veku. Uto je i Milisav doša i ne doveo Turčina nijednoga, no pristade i čestita Veku da je bolji od njega! A poslije vazda je Veku prvijenstvo dava, što Veko poslije nije htio priznat da mu prima prvijenstvo, ni da je bolji od Milisava, govoreći:

»On je inad bolji, što smo se prijed nadmetali, no inad duše nema.«

Ali oni su oba jednaki bili, koji su dosta junačkoga spomena u narod ostavili, i to ne divjega i zvјerskoga junaštva, no pitomoga, pobožnosti puna i velikodušnosti, i prema Turaka i svije neprijatelja, ka što je Veko svoga ufaćenoga Turčina, pošto ga je petnaes dana kod sebe na svoju kuću gostio, pa ga je s oružem i zdravijem životom doma opravio.

Ovi su dva moračka, a moga reć srpska junaka još na neka mjesta prema neprijatelja svoga velikodušnost pokazali, koje im nije u narod zaboravljen, no se o njima zbori. I ja sam štogod o njima u prvo pomenuo o velikodušnom junaštvu ova dva Srbina. Iako im je u narod i maane u ovo što sad o njima zabilježi, jer među našijem narodom ne smiju se takvi junaci zauzimat koji je bolji. Oni treba da čine dobra i da ne zbole o njemu! To je narodno da o njemu govori i raspolaze, a rukočinac ne smije svoj rad uveličavat pričom, nako da ga brlja. Takvi maškara bi bio pred oči naroda koji svjedoči za sam sebe riječima da je bolji od drugoga; takvome se je govorilo u narod:

»Boluje mu mozak; nema se rašta na njega ljekar dovodit.«

Kod ovakvoga bonika koji sebe uzdiže ljudi zabavu traže, kako te se proveselit, da im lakše vrijeme prođe s njegovijem bolesnjem bestilukom; kupe se oko njega po sela, ka u bijelu neđelju, kad se ide u maškare.

68.

U Kuče bješe neki Mirko Markov sa Ubala, pa bi se okupili Ubijani oko njega da im priča čuda o svojoj veličini! Pa ga vješto poneki zapita:

»Ma, striko Mirko, sve ni lijepo pričaš, stoga se i kupimo u svečane dane oko tebe da ni pričaš, ka ti što umiješ! Ali jednu rabotu nijesi ni po tvojski kaza: koji je Kuč najbolji bio u tvoje vrijeme?«

On, ka s neke visine, protrijebi grlo i reče:

»Ej, dijete, mlogo je Kuča dobrije bilo u moje vrijeme, ali govorilo se je za mene i Puniš Radosavova s Meduna da smo...«, ali ne izgovori »najbolji« no pametno njegovski

navede da se samo kaže ono što nije on dovrga! Drugi ga pita:

»Ada, striko Mirko, već vidimo za stare dosta si ni kaza, no za sadašnje bi li zna čiji su sinovi najbolji u Kuće?«

Mirko:

»A, bogme, dijete, veljaju ga nekoj deci mojoj.«

Ne oće reć upravo »vele« da su moji sinovi najbolji, no toliko samo navede kako ga »veljaju.«

Ovoliko pomenu radi primjera, a neću više o njegovoj bolesti nabrajat, koju mu narod i poslije smrti nabraja — njemu i drugijema nekijema fališama, te služe narodu za smije i prijekor! A mlogijema se i za malu prigovorku reče:

»Ovi je bon od Mirko ve bolesti; počeo se je falit ka on!«

Tako se spominje u narod još koji Mirkov drug, ali ovo su sitni fališe. No se s tijem i najbolji junaci mogu natrunjiti, da im narod maanu nađe, ka Veko Ilinčić i Milisav Mišnić!

Takvi su ukor pretrpjeli i kajali se u što se nađoše da sami sebe ponize i da se ta riječ od nji čuje: bolji sam ja! Koji bi moga znati kako su ta dva junaka crvenjela od tije riječi, taj se bolje bi umio čuvat da ne reče u ijed tu riječ, pa i da će mu uteći da što neuljudno reče, ka što su oni jedan drugome govorili ružnoga, ali da se ne izgovori: ja sam bolji! Drugo se očaše lakše zaboravit i s malo kajanja popravit. Zato se valja ugledat na nji i na druge koji su se u ijed uitali da se kaju, a neki i bez ijeda trune sami sebi pred oči naroda!

Uzapti jezik, ne čini da se kaješ, ne izgovara': bolji sam ja, no pusti neka istina govor; ako ima što, imaće ko to nabrajat!

Ovoliko pomenu za one koji imaju što čuvat i natrunjiti od svoga rada; a onaj što nema zasluge neka se fali i sluzi kao maškara, i to je od preše jednomete dijelu naroda, koji na skupštine poslije gusalia i junačkije pjesama idu kod njega da produže vrijeme, i tu nađu zabave, dokle im san ali što drugo odoli.

Ka najveće poštenje narod smatra onijem ljudima koji o poštenju i dobročinstvu drugije govor i svoje zaboravlja, ka da ga ni bilo nije, iako da bi ozbiljno pitanje bilo koje treba kad ljudi traže znati čisto. Jedni ne mogu slušat ni druge da govore o njinome poštenju de oni slušaju, koliko za što ružno da im se govor. On takvi traži da mu se napomene druga dobra da čini, a ne da mu se prva povtoravaju pričom, koja mu se ka lackava uveličavaju ka neko čudo; to je dobročincu obično, a ne čudnovato.

*

No ja što god naredno pišem, sve je skučeno i ukraćeno, jer nemađa škole mladije godina, ni raspoloženja sadašnje starosti; no tek štogođ da napomenem sinovima mojih drugova, koji su po našije sela i planina, e ako bi se i s ovoliko primjera poslužio i uvjerio. Prosti narod pazi i živi dobročinstvo u njega, te mu ostaje potomstvu; a dobri će se i s ovoliko primjera i prigovora pomoći da je brži na poštenje i dobročinstvo, a dalji se od nevaljaloga, koje može mlogi i ka nekteći dobit sebe i svome potomstvu pristojit, da mu se potomstvo stidi, a njemu dušu i kosti proklinja zašto se je prevario i žureći se u nevaljalstvo upustio.

— Toga dosta!

Sad da gledamo po našije sela i plemena u Brda i Crnu Goru, tako i u Arbaniju, takvije porodica gledamo kako se o njima govor. Jedni proklinjaju i grobove đe su im kosti njinije starije, pa i koji su dobra činjeli i s nevaljalijem ga trunili, pa i nekteći da je nevaljalstvo prisvojio, mučno mu se prašta, a već koji štetu otmice čini, toga ne samo svoji bližnji potomci što ga psuju i kunu no od daljnega i bližnjega zaslugu prima. Ali ja ču poslije za ovakvo, ako mognem, produžit; a sad malo primjera od ovoga početka da pomenem, koliko put da vi kažem o čemu bi ima da vi pišem ako mognem.

A sad imalo primjera o ženidbi nepriličnoj, koju narod nabraja, jednu vrstu žaleći, a jednu proklinjući. Evo prvi kojega narod žali, jer je kao neketeči učinjena šteta.

Božo Ilin, sin vojvode Ilike Radonjića, Petrovića s Kosora — za kojega će istorija i narodnje pjesme kazat kakav je bio i što je radio — a Božo, njegov sin oglašeni, za kojega se je govorilo arbanaškijem jezikom u pjesme njine:

»Bolji je Bož-Ilija, no cijela Skenderija«; no takvome Božu evo kakva mu se šteta dogodi.

U Skadar se oglasi ljepotom srpska đevojka i Turci, po svome običaju, kćeše da ju poturče.

Đevojka vikne:

»Ima li brata rišćanina da me odbrani?«

Božo Ilin se je namjerio u Skadar, ne znam kako je Turcima ugrabio đevojku, budući je davno bilo, teke je dovede u Kuče i vjenča ju za ženu.

Rodila mu je sina, Stefa Božova, a Stefo je rodio Božinu, koji ima sad sinove, koji njemu priliče i njegovome ocu Stefiju. Njinome đedu i prađedovima Božu i Iliju nijedan ne prilika, no se uvrgoše na majku, koja je bila, po narodnoj priči, od nekakve slabe porodice, te narod i sad žali kako se promijeni i oslabi junačka krv vojvode Ilike i njegova sina Boža, na kojega se promijeni, te njegovi ne priliče njemu no drugoj porodici Petrovića evo treći pas; evo i sad to gledamo. Narod je Boža više žalio no mu maanu naudio zato što se je njegova junačka krv u slabu prelila.

Tako narod žali, a malo više kori Božova brastvenika i glasovitoga junaka Vukića Popova, koji se oženi iz sela Pavličića, od jedne slabe porodice, koja mu rodi porod po majčinoj krvi, a ne po očinoj, te se i sad može čut od unuka Vukićevije đe proklinju dušu i kosti, govoreći da je njegova krivica »što smo mi njegovi potomci ovako zli i nesretni više od naše braće!«

Zato narod o tome govorи i za primjer mu služi da bolje pazi od kakve mu se krvi valja ženit. Jer, kad zbog ženidbe oslabi krv vojvode Ilike i njegovije potomaka Boža i Vukića Popova, kako neće oslabiti i uprav se ničim povrć čija druga! Kad oslabi krv Petrovića, koja je manje svake slabosti imala u naše krajeve no druga krv, kao što danas narod zna i govorи o Petrovićima i drugijem ko je od koga bolji i gori. Ali je sada riječ o ženidbi, za čem narod govorи i razgade, kakvo je potomstvo ostavio mlogi koji se od slabe krvi oženio, ka što je toga najviše u naše Kuče bilo, a to zbog toga što se nijesu Drekalovići ženili između sebe, te se u narod govorи da im je i to veliki dio pomoglo u oni svratak svoga poštenja da panu s one visine na koju im je svatko oko nji zavidio i lakomio, ka što će se u istoriju već kazat njino za nji prvo lijepo i potlašnje ružno koje je u prvo rečeno. A sad je, ka što reko, prigovor samo o ženidbi, jer se u prvo vrijeme lakomile i udavale se i turske bule u Kuče, i Kuči se s njima ženili, kao Turo Radov s družinom.

A poslije bilo je Kuča koje narod kažuje da su se i Cigankama ženili, kao Đuro Derepić s Momča i Perko Tolev s Ubala, koje narod sve potanko izjašnjuje, kako je ta ženidba bila i kudijen se ta krv širi, ka i sve drugo što valja i ne valja »od devet đedova«, što se ono kaže.

Narod prati i nabraja što je čije, pa bilo manje ili više, koje ja ne mogu ovde dužit. No ko želi o tome znat i radit da manje toga u narod biva, neka se okrene narodu, na svaki pepeljak će čut đe se o tome i takvome govorи, netko žaleći se a netko rugajući se.

*

Ovo se tebe poviše od drugoga tiče, mladi Kuču, koji se bidneš rodio da smiješ i umiješ istinu govorit i svoje pleme od poroka čuvat i branit!

Evo zašto se tebe više od drugoga tiče: zato što je tvoje kučko pleme s visine u nizinu palo, više no druga plemena, za koje ćeš lasno znati i u narod sve naći. A koliko ćeš mu valjat, sebe i narodu, to neka te bog nauči i pokrijepi, a ja da ti ovoliko samo preporučim, na amanet: da ne dangubiš u nadu krijevnja i tajanja maane svoga plemena, no neka si mu dobrotvor da mu želiš valjalo i nevaljalo prinijeti; neka se kadi po božjoj pravdi i svojoj zasluzi na ono što je ko zaradio. Jer s tijem si učesnik u sreću i napredak svoga plemena, teke mu činiš riščansku i čovječansku dužnost, bez koje bi narod sebe životinji približio i sebe ponizio!

Ti ćeš, mladiću, viđet koliko je nji da se na mene žale zašto im maane ne krijem! Toga ima sad kod mene na svaku stranu koji se žale na mene, no i ja se njima žalim na mene zašto nijesam imao, prilike da prijed počnem pisati, pa da im mogu u više i ljepše vrline i maane objavit. A zašto — to će lasno znati oni kojemu je potrebito da zna. Treba činjet što koristi narodnome napretku i božjoj, pravdi, a ne čef neznačici, krijući mu rđu nepriličnu. Pazite, koji budete vrli, trudoljubivi sinovi mojije drugova i bogougodni izmećari svoga od davno mučenoga naroda. Ne propustite svoju dužnost; ne učinite da ste se zaludu rodili svojemu narodu i svojoj dužnosti. Ne štedite nikome istinu; iznesite dobre i nedobre zasluge. S tijem se pomaga da se množe dobre, a umaljuju rđave. Viđite! Viđite! koliko je Kuča, mojije brata Drekalovića, kojijema je krivo od mene zašto sam učinio da se žene između sebe, ka što pravilo riščanako zapovijeda, a nije im krivo na sebe e se žene od onije i onakvije koje smo ukratko prije kao mostru od nji viđeli, koji nete na ovoliko kaževanja ostati. No ču ja mloge valjale i nevaljale zasluge naše od zaborava izbavit i tebe ostaviti, koje te poslužit onome što bidne rođeni sin mojije drugova, da i može povtoravat i umnožavat ono što će takvi viđet da valja za njega i njegov narod i čast!

DODATAK PRIMJERIMA ČOJSTVA I JUNAŠTVA

1.

Nečesov Paša od Peći doša je preko Arbanije na Korita Ocka i krenuo u Kuće. Na Korita kod njega su bili glavari kučki i arbanaški, i paša i je pita:

»Čija je žena najljepša u ovu okolinu?«

Oni su mu odgovorili:

»Najljepša je žena tvoga pobratima, Marka Đenova.«

Marko je bio iz Zatrijepča, pobratim istoga paše.

Govori se da su glavari to rekli misleći da paša neće zatraživat ženu svoga pobratima. No paša je prizva Marka i pita ga oče li mu dat ženu. Marko je reka da će prije dat glavu no ženu. Onda mu je paša saveza ruke, pa pobjio nož ručicom u ledinu vr'om naviše, priveo je pobratima prstima ina vr' noža, i tako, pribijajući ga pašini ljudi, sve ga paša pita:

»Reci da ćeš mi dat ženu.«

Marko nije stio to reć, a paštine sluge su ga pribijali tako dok mu je nož izaša proz prsi ozad među pleća, i tako izdanuo. Tada je paša posla da mu dovedu tu ženu iz Zatrijepča. Kad su ljudi došli i kazali Marici za pogibiju njenog muža, ona je ka vesela krenula k paši. Kad je došla na Korita, rekla je glavarima kučkijema:

»Ne plačite za Marka, no kupite vojsku i udrite sjutra ujutro na Turke; a ja ojdo kod paše i noćas ču ga zaklat.«

— Ta ma je bio običaj u Arbaniju da svaka žena dobije na vjenčanje po jedan nožić mali, koji će vazda, danom i noćom, pri sebi nositi. Ta je žena s tijem istijem nožićem zaklala pašu pod šator ponoći, pa poranila prije zore i kazala straži:

»Mene je posla paša da ojdem na jedno mesto, no je reka da pazite da ga ne probudite budite dok dobro dan oskoči, jer nije spava noćas«.

Tako je pošla i ponijela pašinu glavu među Kućima. Onda su Kući udarili na Turke u Korita i sve i pobili.

2.

Nikola Vujadinović s Momča, idući na boj na vr Doljana, kod sela Kosora naša je pri putu dvoje đece đe se zagovaraju u jednu pržinu. Po njenome izgledu vidio je da su islabila, i sjetio se da je to od gladi. Metnuo je ruku u špag da im da pečenicu mesa koju je nosio. Uto je promislio: a-da ako nužda danas dođe u boj mene ali drugu, zlo će učinjet ako ju dam, pa prođe i ne dadne im. Uveče, kad se vrnuo iz boja, otiša je istijem putem da da đeci to meso. No kad je doša na pržinu đe i je ostavio, oboje nađe jedno do drugoga mrtvo. Cijelog života nije moga prežalit što komadom mesa, iako je onda bio skup, ne spase dva života.

3.

Paša Alilagić pozva Drekaloviće kod sebe i reče im da se potpišu arač caru da daju, pa da im se dopušti doma da se vraćaju. Kući odgovore da se nete potpisat da arač daju, govoreći:

»Mi smo izgoreli i poginuli za ta arač da ga ne dajemo.«

Paša im je reka:

»Ajte doma, zdogovorite se, pa sjutra dođite da 'mi kažete.«

Oni sjutradan dodoše i govore isto ka juče. Paša im reče:

»Valja davat caru carevo, druga ne može biti, no ajte i sjutra dođite da mi kažete.«

Oni dodoše sjutradan. Paša njima i oni paši sve jedan govor. Đuro Tolev, barjaktar, govorio je:

»Ne daje narod kučki arač, pa ako se nigda na svoje vraćat neće, no će opet bježat po svijetu.«

Paša sve jedno:

»Nema vi doma vraćanja, što nećete caru davat arač; uvjerite narod, pa dođite da mi kažete.« Ovaj pašin dogovor s narodom traja je pet-šest dana. Paša sve žešće arač traži, jer se nada da se tome narodu dosadilo po tuđemu svijetu skitat. No šesti dan dodoše mu svi Kući i njine žene, koje su vikale izglosa:

»Znadi, pašo, ne damo arač, ni đevojka ako ni ostat neće. Doma se vraćat nećemo.«

Ljudi su zborili ka i prvije dana. Paša, a tako i oni koji su s njim bili, čudili se jarosti ženskoj: ispred saraja pašina sijevaju vičući ka zvjerad, psujući Turke i svoje muževe, braću i sinove, sve što im je na um moglo doći, govoreći:

»Ginite, ne podaračite se, ili dajte puške nama ženama, puste vi ostale.«

4.

Pejo (Stanojev, vojvoda bratonoški), kad je bio vakat da se godišnji arač kupi po narodu, odio je na daljna mjesta sam sa svojim ljudima i arač uzima, a stare ljuđe koji ne mogu na daleko odit slao je na bližnja mjesta sa svojim ocem Stanojem, te su arač kupili.

Tako jedne godine Stanoje s družinom kupio je po Bratonožićima. S njim je bio i njegov brat od strica, Janko Jovanov. Kad su došli u selo Klopot kod jedne stare babe, koja je rekla da im nema što za arač dat, oni su, smijejući se, tražili proz praznu kuću i za gredom. Pod tavan od kuće nađu jedan komadić začaćane i zardane male puške, kojom su, rugajući se, omicali da pukne, najprije u zemlju, a poslije jedan drugome u čelo, da

provaju koji će održat da ne trepne okom kad puška u čelo vršti. I pošto se tako na promjenu obidoše, računajući ko je manje ali više trapnuo, uze provat Janko Stanoju, svome bratu od strica, oče li trepnut kad mu u čelo omakne. No puška zagrmi ka top i ubi Stanoja posred čela. Janko je znava da kod Peja molba ne pomaga, no se mora ginut. Ostavi kuću i familiju, pa uteče. Krio se proz tursku zemlju za sedam godina, bojeći se da ga Pejo i tamo ne nađe.

Takve su događaje ljudi svoji odili i mirili, ali Peju ko da smije o tome pomenut! No, kad se napuni sedam godina, Janku se učini da je bolje jednom poginut no se ovako krit i skitat, te uoči sv. Nikole dođe po noći u Bratonožiće i primaće se kući Pejovojoj, koja je bila puna gosti, u Peja na krsno ime. Janko iza kuće baci kamen na kuću i učinje znak da jest netko. Pejo čuje i reče ženi svojoj:

—Izlježi, eto netko, pa ga je stra ili sram, no ga dovedi u kuću, ko je da je.

Žena izlježe, nađe Janka, koji joj reče:

—Idi u kuću i ne kaži da si koga viđela.

Žena se vrnu i reče da nema nikoga. Janko opet bači kamen na kuću ka prijed. Pejo opet ženi ka prijed:

—Dovedi nepoznatoga u kuću!

Žena izlježe, a Janko joj reče:

—Idi u kuću, još jednom, pa trećom dođi.

Žena ulježe u kuću i reče:

—Nema nikoga.

Janko baci i treći kamen.

Pejo ijetko na ženu:

—Izlazi! Eto netko!

Žena reče:

—Ja ga ne naodim!

Pejo pridade riječ i reče:

— Koji si to što zoveš kamenom na kuću? Ulazi, ne boj se, da ti je božja vjera, ako si i Janko Jovanov, koji mi je oca ubio!

Onadar Pejova žena iskoči iz kuće kod Janka, te mu sveza ruke za pleća, a nož za vrat, po tadašnjem običaju, s tijem više da bi Pejovu jarost umekšala. Pa ulježe žena, a Janko za njom među goste. Svak se iznenadi, a Pejo ka pomamljen od čuda, gledajući pred sobom Janka deje čelom na zemlju panuo pred Pejove noge, a po drugoj gleda na svoju sablju koja mu je na direku obješena stajala. Sve u kući onijemilo. Ne smije se samovoljnome Peju riječ progovorit što se bi drugome progovorila. No Pejova žena reče:

— A što razmišlaš i na sablju gledaš? Zar si prega da s krvlju rišćanskog krsnog imena proslaviš?!

I još mu je govorila riječi koje su Peja ka' grom probijale.

I kako bi da bi...

Pejo Janka ne posječe, tek mu naredi da skupi dvadeset kmetova koji te sudit da mu oca parama miri.

(Kraj)